

<https://doi.org/10.18485/analiff.2024.36.2.1>

811.163.41'367.625

811.163.41'367.5

О обезличеним реченицама с повратним глаголима

Балша Н. Стипчевић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет,
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

 <https://orcid.org/0000-0001-6784-9832>

Кључне речи:

деагентизација,
обезличавање,
обезличење,
обезличене реченице,
безличне конструкције,
имперсоналне
конструкције,
повратни глаголи,
рефлексивни глаголи,
синтакса,
српски језик

Апстракт

Рад се бави обезличеним реченицама (безличним рефлексивним конструкцијама) с повратним глаголима у српском језику, као што су *Купало се у мору*, *Борило се с непријатељем*, *Надало се победи*. На узорку од око 1600 повратних глагола и електронском корпусу српског језика детаљно се истражује њихова продуктивност (када су посредни предикати у облицима с радним глаголским придевом), даје се исцрпан преглед потврђених повратних глагола с примерима из корпуса, квантитативно се испитује хендикеп повратних глагола (у односу на неповратне) при грађењу оваквих реченица, анализирају се и коментаришу хомонимијски фактори и потенцијални амбигвитети. Разматра се нормативни статус оваквих реченица и нуде аргументи у прилог толерантнијем нормативном приступу. (примљено: 30. септембра 2024; прихваћено: 25. октобра 2024)

<https://analifil.bg.ac.rs>

1. Увод

Обезличене реченице честе су у српском језику. Резултат су продуктивног синтаксичко-семантичког механизма којим се из реченичне структуре уклања агенс односно граматички субјекат, предикат поприма неконгруентни, неутрални облик 3. л. јд. (ср. р.) и прикључује му се реч(ца) *се* (*Људи лети иду на море* → *Лети се иде на море*). Овакве реченице формирају се од личних¹ глагола с људским носиоцем ситуације, и то непрелазних или непрелазно употребљених.

Но, да ли се на овај начин може образовати и реченица чији глагол у предикату већ има, као лексема, речцу *се* (*Људи су се сунчали на плажи* → *Сунчало се на плажи*)?

Језичко осећање нам говори да може. Сматрајући да одговор на ово питање ипак треба да има шире дескриптивно утемељење, у овом раду анализираћемо продуктивност обезличених реченица од повратних глагола, као и њихов граматички и нормативни статус. Повратним глаголом сматраћемо сваки глагол који као лексема укључује реч(цу) *се* (и као такав се, по правилу, у инфинитиву наводи у речницима), без обзира на евентуално граматичко значење тог *се*.

Поћи ћемо од онога што је о овоме питању досад имала да каже литература.

Велика већина прегледаних граматичких приручника насталих у протеклих век и по не разматра нити препознаје могућност употребе повратних глагола у обезличеним реченицама (Новаковић, 1874; Белић, 1933; М. Лалевић, 1962; Brabec i dr., 1968; Katičić, 1986; Minović, 1987; Стевановић, 1989; Težak/Babić, 2003; Пипер и др., 2005; Silić/Pranjковић, 2005; Mrazović, 2009; Поповић, 2016), а понекад и не раздваја доследно такве реченице од пасивних.

Ипак, још Маретић примећује да „често треба да се начини пасив од повратних глагола”, у ком случају „остају повратни глаголи без икакве промјене”, што илуструје десетином примера (Маретић, 1963: т. 477)². Изузетак представља и мање позната школска граматика Илије Лалевића, који објашњава да „[с]клоп из заменице *се* и прелазних или непрелазних глагола често се узима да претстави радњу општег, неодређеног субјекта”, а „[т]акво значење често имају и повратни глаголи; на пр.: Траже да им *се* *клања* по улицама [...]” (И. Лалевић, 1936: 40).

Стевовић, говорећи о „релативно безличним реченицама”, међу осталим обезличеним и пасивним примерима, без посебног објашњења наводи и *Борило се, па се уморило, Ту се гостило, певало и веселило* (Стевовић, 1960: т. 666). С друге стране, у граматички Барић и коаутора, приликом дефинисања „обезличења” као трансформације додаје се да у њој може учествовати (само?) „глагол који није повратан” (Barić i dr., 1997: т. 1455).

Што се тиче научне литературе, деагентизација, односно обезличене и рефлексивнопасиве реченице, код нас се први пут детаљније истражују у

1 Лични (= персонални) глаголи јесу они који, за разлику од безличних, захтевају носиоца ситуације исказаног граматичким субјектом у номинативу (уп. Поповић, 2016: т. 404).

2 Све цитате дајемо ћирилицом, без обзира на писмо у извору. Исто важи и за примере одн. потврде из грађе, где смо понекад текст и правописно адаптирали, када је то било неопходно. У цитатима из литературе истицања су изворна, а у потврдама су наша.

Радовановићевој студији, на грађи из језика Љубомира Недића (Radovanović, 1971), али у њој се повратни глаголи не помињу ниједном. По нашем увиду, овог питања се први дотиче Хенинг, који примећује да је могуће применити трансформацију обезличавања и на реченицу с повратним глаголом и наводи примере са *бранити се* и *сакрити се*; истиче такође и да при томе не долази до удвајања речце *се* и уочава потенцијалну конструкциону хомонимију, коју пак сматра лако отклоњивом (Henning, 1969). Слична запажања ће потом узгред изнети и Михаиловић у контрастивној студији о пасиву у енглеском и српском (Mihailević, 1974: 45).

Јернеј се обезличеним реченицама с повратним глаголима бави у два краћа прилога. У првом (Јернеј, 1978) даје примере за обезличене реченице с петнаестак различитих повратних глагола, углавном из дневне штампе, закључујући да „синтактички добро упућеном читаоцу” смета „што уз повратну честицу *се* повратног облика фали друга, имперсонална честица која одговара француском *on* или њемачком *man* или талијанском *ci* (<*si*)”, те да се ради „о правој синтактичкој празнини коју осјећају особито познаваоци романских и германских језика” и препоручује да се уместо *Овде се не може задржавати дуго* каже *Овде није дозвољено дуго задржавање* или штогод слично (Јернеј, 1978: 157). У другом, још краћем раду (Јернеј, 1997) поново проблематизује овакве реченице, означавајући их као синтаксичку аномалију „коју просјечни хрватски читалац или говорник уопће не примјећује, док је осјетљиво ухо итекако опажа, особито ако се успоређује с аналогним конструкцијама у француском или њемачком или талијанском језику” (стр. 105), наводећи двадесетак примера, опет махом из дневне штампе.

Сагледавајући обезличене реченице из шире перспективе, Танасић посебно наглашава „да се под истим условима у једном СЕ могу објединити два, од којих је једно СЕ из безличне реченице, а друго из рефлексивне” (2004: 44) и наводи пример из Андрићеве прозе (1), да би другом приликом скренуо пажњу на то да „сви глаголи који имају рефлексивно *се* не дозвољавају образовање партиципског предиката”, али „дозвољавају образовање обезличених реченица” (2018: 416), додајући још једну потврду из Андрићеве прозе:

- (1) Ту је ... први пут видео како изгледа господски живот ... где **се** тихо разговара и лепо **опходи** међу собом. (Иво Андрић, из Танасић, 2004: 45)
 – За парче сланине или прегршт брашна ишло **се** ноћу у далека села и преговарало и **цењкало** са сумњивим људима. (Иво Андрић, из Танасић, 2018: 416)

Што се тиче нормативистичке литературе, став Ивана Клајна о овоме питању јесте, међутим, на трагу онога што је претходно изнео Јернеј, и он експлицитно одбацује овакве реченице као нормативно неприхватљиве. Тиме ћемо се посебно бавити у т. 7.

2. Опис истраживања

Сматрајући да је ову појаву потребно истражити на кудикамо већем узорку и корпусу, сачинили смо узорак повратних глагола, у који смо укључили, најпре, стотинак најфреквентнијих глагола типа *reflexiva tantum* из корпуса Ђорђа Костића (1999; 2001), затим повратне глаголе поменуте у студијама које се баве њиховом типологијом (Воранић, 1899; Арсенијевић, 2011), а допунили смо га сопственом листом рекцијских повратних глагола ексцерпираних из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* (Матица српска, 1967–1976). Коначна листа глагола у узорку садржавала је 1613 глагола, од којих је нешто мање од половине (око 43%) било несвршеног вида, нешто више од половине (око 54%) било је свршеног вида, а остатак су били двовидски.³

Могућност образовања обезличених реченица проверавали смо на електронском корпусу *srWaC*, који садржи око 476 милиона речи и текстове са сајтова у оквиру српског националног домена (у даљем тексту: *SW*), а ако тај корпус није давао потврду за поједине глаголе, покушавали смо је наћи ручном претрагом електронских извора на српском језику преко претраживача *Google* (надаље: *ЕИ*).

На корпусу смо за сваки глагол претраживали ниске које садрже облик средњег рода радног глаголског придева, испред којег или иза којег, са до три било које друге речи између, стоји речца *се*. То значи да су *се* међу потврдама могли наћи само предикати у облику перфекта и потенцијала, евентуално и плусквамперфекта и футура другог. Оваквим сужавањем претраге искључиво на облике с радним гл. придевом, број погодака свели смо на колико-толико подношљив број. Остале глаголске облике, од којих би најбитнији био, наравно, презент, практично је немогуће на овај начин исцрпно испитати, јер би тада за сваки глагол било неопходно прегледати (а с обзиром на малу фреквенцију тражених случајева – и одбацити) на стотине, а некад и хиљаде, примера (илустрације ради, *SW* само за ниску „се нада” даје 5691 погодак).

Неке глаголе из узорка нисмо могли проверити, зато што имају неповратни, такође непрелазни парњак, истог или сличног значења и синтаксичког понашања, па се не може разлучити који глагол обезличена реченица заправо садржи:

- (2) Бринуло се о старим људима. ←[?] Бринули су се о старим људима.
 ←[?] Бринули су о старим људима.

У такве спадају *бринути (се)*, *дебљати (се)*, *захвалити/захваљивати (се)* *маћи/макнути/мицати (се)*, *мислити (се)*, *мрднути/мрдати (се)*, *навићи/навикнути/навикавати (се)* *одвићи/одвикнути (се)*, *одмарати (се)*, *одмаћи/одмицати (се)*, *(по)журити се*, *привикавати (се)*, *разговарати (се)*, *размислити (се)*, *скитати (се)*, *шетати (се)*.⁴

³ Узорак не претендује да буде репрезентативан у строгом смислу. Ипак, покушали смо да га, у складу с расположивим ресурсима, оформимо тако да што боље обухвати и одслика синтаксичко-семантичку разноликост повратних глагола.

⁴ Неки од њих употребљавају се и прелазно (*бринути некога*, *макнути нешто*, *навићи некога на нешто...*),

Сличан проблем, овог пута нешто више системске природе, представљали су и парови сативне семантике као што су *надавати (се)*, *накуповати (се)*, *накрести (се)*, *напљачкати (се)*, *нараћати (се)*, где је један добијен префиксацијом (*на-* + несвршени прелазни мотивни глагол), а други истовременом префиксацијом и рефлексивизацијом (*на-* + несвршени прелазни мотивни глагол + *се*):

(3) Накуповало се играчака.

←[?] Накуповали су играчака.

←[?] Накуповали су се играчака.

3. Преглед глагола

Након ексцерпције и обраде, располагали смо грађом у којој је потврђено 316 (од 1613) повратних глагола, с преко 900 примера обезличених реченица. Даћемо сада преглед свих потврђених глагола с примерима. Прво ћемо навести рекцијске глаголе, које ћемо груписати по облику допуне; за њима следе реципрочни глаголи, затим глаголи (по)кретања, и на крају преостали.⁵

3.1. Глаголи који се допуњавају генитивом без предлога или с предлозима *од* или *против*

(4) Дешавало се да [змија] уједе козу [...]. **Бојало се** увек, хоће ли преживети, или не. На различите начине се то лечило [...]. (SW) – Жртвује се 7 милиона људи да **би се докопало** власти [...]. (SW) – [Ч]ак и кад се у представи с теме на тему скаче а да **се** претходне **није** озбиљно **дотакло** [...]. (SW) – Али, зграбило се за функцију, **дохватило се** неке функције [...]. (SW) – [Ј]едини циљ био [је] [...] свргавање са власти старог племства и краља, е да **би се домогло** силом њиховог богатства [...]. (SW) – И Платон је тврдио да се још у његово време по грчким кућама говорило пелазгијски и **држало се** старих обичаја [...]. (SW) – [К]ренуло се у контролу рада таксиста [...]. Није **се либило** ни да се возачи таксија понижавају пред осталим путницима [...]. (ЕИ) – Слатке су то паре и функције да **би се** тога тек тако лако **одрекло**. (ЕИ) – Иако су ситуације у којима **се** у име историје **одрицало** теорије биле ретке, у пракси се

но овде имамо у виду непрелазну употребу (Бринем о њему, *Није макао одатле, Навикли смо на то и сл.*).

5 Првобитна намера нам је била да глаголе груписемо на основу неке од постојећих класификација повратних глагола. Но, убрзо нам је постало очигледно да су постојеће класификације – било традиционалне (као нпр. у Стевановић, 1989), било нетрадиционалне (као нпр. у Belaj, 2001) – одрживе и лако примењиве само на мањем броју повратних глагола, у литератури обично пробраних тако да класификацију подрже и добро илуструју, а да се њихова примена на скуп који садржи стотине или хиљаде глагола – неминовно суочава с нетривијалним проблемима, и теоријским и практичним, чију пак разраду и илустрацију морамо оставити за неку другу прилику. – Термин и појам рекцијски (глагол) користимо у складу с дефиницијом коју даје Поповић (2016: т. 423), а за дефиницију и елаборацију појма реципрочни (глагол) – в. нпр. Стипчевић (2012). – Многи глаголи могу се допуњавати различитим (предлошко-)падежним облицима, а у прегледу их дајемо у складу с обликом допуне у примеру. – Изостављамо прецизније податке о извору сваког примера, будући да би њихово укључивање, с обзиром на број датих примера, знатно оптеретило текст. С друге стране, до тих података свако може лако доћи претрагом одговарајуће ниске на корпусу SW, који је слободно доступан. Исто важи и за примере из ЕИ.

- историја далеко мање занимала за експлицирање друштвене теорије [...]. (SW) – Не постоји упутство [...] шта да се уради да **би се ослободило** етикете. (EI) – Једног дана [...], кад **се буде** оствестило и **отарасило** заблуда којекаквих, биће свима боље. (EI) – Посебно обазрив био је у [...] прихватању нечега лијепог да би се поводило за тим, остављању нечега ружног да би **се клонило** тога [...]. (SW) – [У] то доба бар се ред знао и **плашило се** милиције. (EI) – [С]ада се морало размотрити питање дијаспоре, иако **се прибојавало** да се сусрет може завршити неуспехом. (SW) – Зграде изгледају слично као на снимку и приликом њихове израде **се придржавало** пројектне документације [...]. (SW) – За говорницом **се присећало** тешких битака у последњим деценијама минулог века [...]. (EI) – Сви смо пожурили у редакције у којима [...] ужурбано **се прихватало** посла, не би ли се обезбедиле вести са Балкана [...]. (EI) – Није било лако али **се прихватило** посла, искоришћен је такорећи задњи тренутак [...] да се дође до материјала. (EI) – Великог дела наоружања из доба ЈНА **се ратосиљало**, јер је ту било којекаквог лома [...]. (EI) – Не пише се [...] да **би се сетило** или упамтило, већ да би престало да се памти. (EI) – То је [...] сувише далеко да би се о томе причало, али не и да **би се сећало**. (SW) – Шта је кључ те приче? – Обавеза да се буде југословенски, али **се стидело** београдског. (SW) – Сада се прича о задужбинарству, [...] па, погледајте шта је са низом легата о којима **се писало** и **ужасавало** што су у таквом стању. (SW)
- (5) Парола [...] је [...] прави одраз периода у коме **се** од критика **бранило** паролама, а не аргументима. (SW) – [Б]ежало се у утврђена места да **би се заштитило** од турских изненадних упада [...]. (SW) – [О]д змије **се клонило** као од немани[,] али уједно се сматрала благотворним, мистичним бићем. (EI) – Овакве су забаве у почетку организовали спартански војници, а радило се о свечаности којом **се опрашталo** од самачког живота. (SW) – Важно је да се сећамо тих јуначких дана, када **се ослобађало** од највећег зла двадесетог века, од фашизма [...]. (EI) – Да ће у том својству [фашизам] опет бити потребан, схватило се [...] чим **се отрезнило** од Дана победе [...]. (EI) – [С]тога треба што пре прекинути сваку везу са српским народом, како би **се очистило** од тог непријатног жига. (SW) – [Свест] је помућена цифрама које се врте по инвеститорским [...] главама да би **се** јели лососи и пио шампањац и **разводило** од жена [...]. (EI) – Троши се да би се изједначило с другима, а не више [...] да **би се разликовало** од других. (EI) – **Растајало се** од нечега чему се припадало свим бићем. Тежак је растанак морнара и брода [...]. (EI) – Отиснути се у слободну пловидбу како **би се сакрило** од гоњења закона није оригиналан корак. (SW) – [П]од фирмом групне изложбе убележена [је] свака посета некој галерији, макар и да **би се склонило** од кише [...]. (SW) – [Д]а би се подигла продуктивност рада, треба се спасти од глади, а да **би се спасло** од глади, треба подићи

продуктивност рада. (SW) – [П]ретходила су три дана свеопштег поста. **Уздржавало се** од свега осим мало белог кукуруза и воде. (SW) – Јован Скерлић је нагласио да се [...] нарочито развија [...] страначка штампа [...] са полемикама у којима **се није устезало** прићи грубој увреди. (SW) – Па на југу Африке са Бурима, где **се није устручавало** од успостављања концентрационих логора чак и за жене и децу, па... (ЕИ) – То је била одређена жртва покојницима, којом **се штитило** од могућег неконтролисаног углива непожељне енергије [...]. (SW)

- (6) Ове године српска страна се узбуркала [...], **бунило се** против усташтва и осталих ендехазија, ургирало против рехабилитације Степинца [...]. (ЕИ)

3.2. Глаголи који се допуњавају дативом без предлога или с предлогом *према*

- (7) Наредних година дочекивани су кошаркаши [...]. **Веселило се** светском и европском злату [...]. (SW) – Није то била нека кућа, нека од оних да би **се** таквој грађевини **дивило** [...]. (SW) – Сигурно није било истина [...] да **се** публици јефтино **додворавало** [...]. (SW) – Мислим да је цео филм направљен тако да **би се додворило** појединим категоријама гледалаца. (SW) – Господарима овога дома **заклињало се** у 16. веку од перуанских Анда до мађарске пусте [...]. (SW) – [Н]е прича се о политици да **се не би** неком **замерило** [...]. (SW) – [...] када им је било забрањено да покажу размере крајишке трагедије, када **се** ћутало, **извињавало**, заборављало. (ЕИ) – [Т]ада је, ипак, на РТС-у [...] било опозиције, она је, истина, потцењивана, њој **се изругивало**, о њој се лагало... (SW) – [У блоковима] је на неколико хиљада становника било по једно кржљаво дрво коме **се клањало** као божанству [...]. (SW) – У српским манастирима **се** увек Богу **молило**, учило, вредно радило и напредовало. (SW) – И од Турака **се надало** новом и бољем. (SW) – [Н]ије било посебних грађевина у смислу данашњих храмова, већ **се** Богу **обраћало** непосредно и свуда [...]. (SW) – Да **би се одупрло** оваквом погубном ултиматуму, [...] неопходна је мобилизација свих [...]. (SW) – Мало застрашује колико се иде далеко да **би се осветило** некаквим безвезњацама [...]. (ЕИ) – **Осмеживало се** дечици, с одобравањем су се меркали труднички стомаци, махало се балонима. (SW). – А **смејало се** по чаршији Коштуници, када није желео да подржи ни једну од две политичке громаде... (SW) – [Страначки послушници] се масовно запошљавају [...] после сваких избора да **би им се одужило** што су скупљали гласове. (ЕИ) – У таквим случајевима мајсторе се није плаћало, већ им **се** [...] **одуживало** на исти начин помагањем. (ЕИ) – [О]ва књига је написана [...] да **би се опирало** смрти и умирању [...]. (SW) Месец. Увек исти, [...] близак довољно да **би му се поверавало**, далек таман да изневери. (ЕИ) – Одлука да се изручи белоруски новинар Андреј Гњот

да **би се повиновало** захтеву репресивног режима [...]. (ЕИ) – [И]ма у сваком времену понека мисао [...] која сведочи о томе како **се** опорно **подсмевало** људским обичајима или навикама или смело говорило о суровој неправди. (SW) – Ничеово *Рођење трагедије* [...] и *О користи и штети историје за живот* [...] у Бечу су читани[,] док **се** раном Ничеу углавном **подсмехивало**. (ЕИ) – Понекад се такви поздрави користе да **би се подсмехнуло** нежењеној особи. (ЕИ) – Он наводи да се из Софије одлазило у Раваницу, како **би се поклонило** моштима светог кнеза. (ЕИ) – [С]вештеник је подсетио присутне да **се** одувек на почетку сваког посла **помолило** Богу и да се на крају посла Богу захваљивало [...]. (ЕИ) – **Понашало се**, уопште, према њима као да нису људи. (SW) – Способност прилагођавања и измјене до малоприје чврсто држане позиције како **би се потчинило** „друштвеном консензусу” [...]. (ЕИ) – Од 19. септембра [...] свуда где се могло **приближавало се** непријатељу. (SW) – А идол је било шта што се користи у сврху обожавања [...] без обзира на то да ли се симбол користи да **би се приближило** Богу... (ЕИ) – Као и увијек у сукобима, јачи су потискивали слабије, па се одлазило или долазило овисно о томе којој **се** страни **приклањало** [...]. (ЕИ) – [Т]о неће створити лидерство које вам је неопходно да **би се** примениле стратегије, **прилагодило** променама [...] (SW) – Јако ће се водити рачуна о заштити животне средине када **се буде примакло** ЕУ. (SW) – **Радовало се** жетви ако је била обилна или су се упућивале молитве за бољу будућу жетву. (SW) – [Д]анас се није само бирао злочинац за косовског премијера, већ **се ругало** жртвама, трговало страдањем, мокрило на расцветане божуре... (ЕИ) – У прво вријеме у хајдуке се ишло да **би се светило** за учињене неправде и насиља. (ЕИ) – Дакле, да **би се злу супротставило**, потребно је осећати истинску љубав према добру [...]. (SW) – [А]вети ширења нуклеарног наоружања [...] **се** до сада **супротстављало** углавном кроз политику појединачних земаља. (SW) – [Чистке] су уследиле после првог Стаљиновог писма да **би се умиило** Стаљину. (ЕИ) – [Т]ребало [би] да се за сваку стазу и прилику раде другачија решења [...] не **би** ли **се умииљавало** локалним спонзорима што ефикасније и узела (још) већа кинта [...]. (ЕИ) – [Т]реба много енергије да **би се успротивило** компетитивном, вулгарно-дарвинистичком схватању друштвених односа [...]. – На тај начин оруђа [...] су [...] део живог светотајинског предања [...], а не само један од путева да **би се уподобило** Христу. (ЕИ)

- (8) Други начин [...] је како **се опходило** према неким основним средствима. (SW) – Званично се радило на приближавању Унији, [...] **отварало се** према Кини [...]. (SW) – [П]рви пут су пред грађанима Србије биле две опције о којима се могло политички судити и према којима **се** политички **постављало**. (SW)

- 3.3. Глаголи који се допуњавају акузативом с предлозима *на, у, за* или *о*
- (9) [П]ретресала [су се] и нека важна питања, разговарало **се** о теоријској литератури и смислу научних скупова, **вајкало** на статус књижевности у савременом друштву и у медијима [...]. (ЕИ) – У регионалним и европским круговима **се** увек **гнушало** на српско [...] курварство [...]. (SW) – У војничкој заклетви **се** [...] до скоро **заветовало** [...] на полагање, жртвовање живота [...]. (SW) – Комисија није могла да утврди посебне разлоге који би оправдали ограничења на која **се жалило**. (SW) – Како кажу у „Махбет”-у, највише **се кладило** на то да ће Преокрет освојити више од 6,10 одсто [...]. (SW) – Што **би се љутило** на некога који је на ниском културном нивоу. (ЕИ) – Није **се** много **обазирало** ни на Хајнеову опомену [...]. (SW) – Вечерас сам слушала дивно предавање, где **се осврнуло** на чувено философирање како је човек мера ствари. (SW) – Истовремено, на њу **се освртало** сваки пут када би се током лета догодио неки од инцидента [...]. (SW) – У случају Пурда брзоплето **се ослонило** на признање дато под принудом, [...] па се од оптужнице одустало [...] (SW) – То је [...] последица модела транзиције, у коме **се** претерано **ослањало** на стране инвеститоре. (SW) – [...] несклад између јачине непоштених оптужби и начина аргументације којима се оне износе [...] и објекта [...] на којег **се острвило** бесрамно [...]. (SW) – Неко се жалио зашто није вршена анализа и зашто **се није позвало** на резултате рада омбудсмана [...]. (SW) – Као база за те руске захтеве била је осма тачка Букурешког уговора, на коју **се** изричито **позивало**. (SW) – После тога **се преоријентисало** на Сунце, пошто је и човеков живот везан за исто. (ЕИ) – У том телевизијском искуству с филма што је било уништено у тим почетним данима колективизма, значи **призивало се** и на то, али се стварала и нова слика разарајућег дејства тог колективистичког односа [...]. (SW) – [Н]ужна је борба са страстима и гордошћу, да **би се припремило** на примање хришћанства, да би се осетила његова препорађајућа сила. (SW) – Кад извесне сугестије за сепаратни мир нису успеле[,] **решило се** на борбу. (SW) – Историја Срба [...] није писана као класично научно дело [...]. При писању **се угледало** на начин на који се пише научно-популарна литература. (SW) – [У журби] су објављиване значајне поверљиве информације, уместо да **се усредсредило** на поступну изградњу организације. (SW) – [Т]реба бити врашки сигуран у себе [...] да **би се усудило** на такав потез. (ЕИ)
- (10) Али, кад су се боље схватили Кавањини стихови и кад **се загледало** у остала Ивановићева дела, увидело се да је сплитски песник имао у виду [...]. (SW) – На Јувети **се заљубљивало** у позориште и **заљубљивало** у Сарајево. (ЕИ) – Није се никад причало о љубави нити **се клело** у славенска братства [...], али су односи били коректни. (SW) – Некад **се** овде **коцкало** у зрна злата из Пека, а сад, ништа. (ЕИ) – У право подносиоца представке [...] **мешало се** чим је кнез [...] најавио намеру

- да санкционише подносиоца. (SW) – [Гости] се [...] нису дочекивали ни у папучама, него **се пресвлагало** и обувало у ципеле. Мислим на домаћине. (ЕИ) – [Д]ошло се у пицамама, па **се пресвукло** у сакое, па се пред крај опет вратило у пицаме. (ЕИ) – За нас старије, Малнар је [...] један од ретких у кога **се није разочарало** чак ни када су престале неке од младалачких фасцинација његовим делом. (SW) – [К]ада се посете сајтови српских неонацистичких група, не треба дуго да би **се уверило** да ти момци итекако знају шта раде и шта причају. (SW) – [Ј]едан једини дан може бити довољан да би **се удубило** у страни свет, за собом потпуно оставила свакодневица и радиле луде ствари. (ЕИ) – Да добију нову надлежност којом **би се** изашло из круга касарне и **уплитало** у рад полицијских агенција [...]. (ЕИ) – Уколико би се, пак, то временско одстојање укинуло како би **се** продрло, „**уживело**” у дух времена који треба разумети [...]. (ЕИ) – Тада то није био део [...] фолклора, [...] већ стил живота у који **се уживљавало** [...]. (SW) – [И]пак **се** више **уздавало** у њену смрт него у њено оздрављење. (ЕИ) – **Уздало се** у нове идеје о сарадњи и обједињавању, у одговарајуће установе [...]. (SW) – У један од ова два правца **укључивало се** када се полазило из косовскометохијских крајева. (SW) – [У закону] се дефинише шта треба да се испуни да **би се уписало** у регистар. (SW) – Кад **се уписивало** у клуб, родитељи углавном нису ни знали [...]. (SW) – [Програм прославе] открива са колико великим амбицијама **се упустило** у организацију целог посла. (ЕИ) – [У] име човека **се често упуштало** у некажњиво поништавање живота људи који су означени као мање-људски. (SW)
- (11) За њу [= земљу] **се жртвовало** и гинуло кроз читаву историју. Сада се земља оставља, напушта [...]. (ЕИ). – Доста је било владавине у којој се **само** декларативно **залагало** за интерес града. (SW) – Међутим, да **би се изборило** за правду и истину, мора се кренути од самог темеља [...]. (SW) – С њом се одмах родио интерес за све што је у политици било широко национално: први пут **се интересовало** за све што је било хрватско и словеначко [...]. (SW) – Мало **се** пута у нас **лаћало** за перо само с том намјером – да се неки млад талент предусрете, да му се дадне маха [...]. (ЕИ) – [З]начи да је то нека [...] степеница која само служи да би се дошло, [...] да **би се квалификовало** за универзитетско образовање. (SW) – Ако **се** већ **одлучило** за подземну гаражу [...] зар није логичније озеленити простор [...]? (SW) – Када говоримо о одабиру презимена супружника, и ове године претежно **се одлучивало** за „традиционално” решење. (ЕИ) – Чини ми се да се баш није знало у ком правцу треба да се иде, па **се определило** за компромисно решење [...]. (SW) – Гостима кампа би свакодневно биле омогућене туристичке туре. У зависности од интересовања, **опредељивало би се** за пешачке туре, вожњу бициклом или отвореним мини-аутобусима [...]. (SW) – На тим курсевима **се оспособљавало** за будуће вођење пословних преговора

[...] (ЕИ) – За све оне случајеве, за које **се није побринуло** у општем закону, ови чиновници могу радити [...]. (ЕИ) – [В]реме реаговања је било вештачки успорено како **би се постарало** да игра не буде само проста демонстрација надљудских рефлекса [...]. (ЕИ) – Питао сам колегу код кога **се пријављивало** за дом прошле године, а и ове је он задужен за прикупљање пријава [...]. (SW) – Игранке су увек било нешто што се чекало, за шта **се припремало**. (SW) – [У]следио је пут у хладну и завејану Естонију како **би се реванширало** за неугодан пораз у Србији и дефинитивно вратило у борбу за одлазак у Украјину и Пољску. (SW) – После балканских ратова **спремало се** за Први светски рат. (SW) – Могуће је и исламски начинити примирје на тим границама да **би се спремило** за нови покушај [...]. (SW) – [А]нализирао се (и овдје) ријеч по ријеч, све да се нешто нађе да **би се ухватило** за то као пијан за плот и причало о томе. (ЕИ) – Димило се на све стране од течног азота, **хватало се** за главу ако би тест пукао [...], и врштало од среће ако би тест прошао. (SW)

- (12) На трибини у ЦЗКД-у Војин Димитријевић навео је, таксативно, када **се** у овдашњој историји **оглушивало** о људска права [...]. (SW) – [К]ао да је то икакав, а поготово ваљан правни аргумент да **би се оглушило** о релевантне одлуке највишег степена судске власти [...]. (SW) – Стога **се не би огрешило** о материјалну истину, ако се тврди да [...]. (ЕИ)

3.4. Глаголи који се допуњавају инструменталом без предлога или с предлозима *с(а)*, *над* или *за*

- (13) Земљорадњом **се** у то доба врло мало **бавило** [...]. (SW) – Промаја листа разбацане дневнике: Некада школа којом **се дичило**, данас сабласне просторије. (ЕИ) – [П]рви дио рада [...] наводи [...] методе којима **се користило** при истраживању [...]. (SW) – За ту прилику облачила се најлепша одећа и **китило се** најраскошнијим накитом. (ЕИ) – Деци је брањено да увече излазе због веровања у појачану активност вештица. Због овога **се мазало** и белим луком. (ЕИ) – [О]во није ништа посебно ново да би се дизала драма али ни да **би се одушевљавало** руском техником. (ЕИ) – Или се на Форум долазило да **би се оженило**? (ЕИ) – Способност да се препознају обрасци уметничког дела да **би се** њима **поиграло**, одлика је [...] вистрених писаца [...]. (SW) – Ове ципеле изашле су из моде са доласком Француске револуције, оставивши за собом време када **се разметало** богатством и статусом. (ЕИ) – Види се да су их максимално прецизно пројектовали [...], нигде **се није разбацивало** компонентама. (ЕИ) – Закључци су често заснивани на личном ставу, [...] или **се чак служило** отвореном пропагандом. (SW) – Много **се** причало и **хвалило** кредитима за пољопривреднике [...]. (SW) – [П]рипремала [се] [...] ракија, којом **се частило** и наздрављало. (ЕИ)

- (14) [В]еле да се радило и док **се бактало** са тендером. (SW) – Такође **се истрчало** са саопштењем МУП-а, па се после испоставило да ништа није било. (SW) – [К]ад год се ћутало [...], одлагале су се позитивне друштвене промене, или **се мирило** са назадовањем. (SW) – Аљак је био кабан без рукава, с њим **би се огртало** као са каквом пелерином. (ЕИ) – [Додик] подсећа како **се** 15 година „патило” са тиме да се испуни овај или онај критеријум. (ЕИ) – Исувише **се** и предуго овде **поигравало** са идејама, идеалима и смислом [...]. (ЕИ) – Славило се, пило се, уживало се, **спрдало се** са ФМП-ом... (ЕИ) –
- (15) [А] навелико **се згражавало** над чињеницом да је само три дана након порођаја наставила своје пословне обавезе [...]. (SW) – [О] томе је много речено, и над тиме **се** довољно **чудило**. (SW)
- (16) [С]трани филмови [...] су били малобројни, па **се** у Србији **повело** за нечим што је од српске пиратерије тада било крштено као робинхудовска пракса [...] (ЕИ). – У тежњама за усавршавањем просвете углавном **се** некритички **поводило** за педагошким „модним” трендовима [...]. (ЕИ)

3.5. Глаголи који се допуњавају локативом с предлозима *на, у, о, по* или *према*

- (17) Да **се** мање скакало и **иживљавало** на фонтанама од стране гимназијалаца [...] фонтана би дуже и трајала. (SW) – Да се не исплате дуговања радницима, да би **се** и на томе **окористило**, јер само треба пратити токове новца [...]. (SW)
- (18) [Б]иле су омиљене и неке забаве [...] везане за коришћење бојног оружја. Најчешће **се вежбало** у гађању стрелом и луком [...]. (ЕИ) – У новије време, од како **се усавршило** у фабрикацији цемента, велика се пажња обратила мостовима од бетона [...]. (ЕИ)
- (19) Демократска странка Србије биће уздржана када **се буде изјашњавало** о избору кандидата СНС за новог председника парламента [...]. (SW) – Нема се времена у животу да **би се** објективно **информисало** о сваком ћошку земље. (SW) – У време када **се** много говорило, писало и **јадало** о „узмицању урбаног духа” [...]. (ЕИ) – У сваком случају, о томе која је певалка трудна, а која није, **обавештавало се** код власника кафана [...]. (SW) – О доласку Његове Светости Бенедикта XVI никада **се није** ни **премишљало**. (SW) – У Србији **се** два-три посљедња дана у појединим медијима **расписало** о још једном „проблемчићу” [...]. (ЕИ) – [О]дмах се почеле окупљати групе људи, жена и деце, те **се** живо **распитивало** о тој изненадној посети високог Краљевског пара. (ЕИ) – Совјет је нарочито радио на организовању [...] судова. **Старало се** о војницима и цивилима. (SW)
- (20) [Р]аније су писане препоруке у вези неког здравственог проблема тако што би неки професор [...] рекао да је то тако. [...] То је могла да буде потпуна глупост, али **се** по томе **владало**. (SW)

- (21) Када **би се равнало** према Бакировој логици, Бошњаци би [...] били најравноправнији [...]. (ЕИ)

3.6. Реципрочни повратни глаголи

- (22) [А] **борило се** [...] и на линији Дрине, где су Турци били у надмоћности [...]. (SW) – Раније **се венчавало** само у недељу и младенци нису ништа јели до самог чина венчања који се сматрао и као причест [...]. (SW) – Тако [...] наилазимо на скривену игру заузимања места родитеља истог пола да **би се венчало** са другим родитељем [...]. (ЕИ) – [И]деја о пуној објективности [је] пала у средину [...] где **се гложило** „због свачега и низбогчега”. (ЕИ) – Поразговарајте о прошлој зими, о првом санкању, [...] пријатељима са којима **се грудвало**... (SW) – Тада **се договарало** са Русима да се Комбинат гради у Црној Гори, али је та ствар пропала. (SW) – [Н]е искључујем могућност[,] ако **се буде договорило** о кадровским решењима[,] да се и сутра почне са тим активностима [...] (SW) – Увече **се дружило**, певало или гледао тенис на ТВ-у. (SW) – **Завадило се** због поделе пара 100 посто! (ЕИ) – [А] онда, како то филмације кажу – традиционално – **се изгрлило** и **изљубило**. (ЕИ) – Велепоседник [...] је важио за страственог коцкара и картароша. Неретко **се картало** у његовом дворцу до саме зоре [...]. (SW) – И тада **се кавжило** и водила пркос-политика, и тада су лични интереси [...] стављани изнад свега [...]. (ЕИ) – [...] а у Србији се издаје наредба да се секу турски перчини да **би се** лакше **клало** са Турцима. (ЕИ) – У овом се дворишту играло на кругле, **мачевало се, лоптало**. (ЕИ) – Некада се знало [...]. Противник се шмекерски хвалио, [...] обавезно **се љубило** и **руковало, шалило** касније на коктелу. (SW) – Ако би к извору пошло више водоноша, тада **се** разговарало опуштено или **надговарало** распуштено, тада се млатарало рукама [...]. (ЕИ) – Било је ту рогати[х] мачкова и шути[х] бикова (Т. ј. **надлагивало се**.) (ЕИ) – Поред тога, **надметало се** и у припремању салате од краставаца. (SW) – Док **се** годинама **надмудривало** и пребацивала кривица [...] дуговање града је нарасло [...]. (SW) – Преговарало **се** и **натезало** данима. (SW) – Дакле, тренирало се по парковима да **би се побило** с неким на шаке [...]. (ЕИ) – [...] уз испуњење оштрих стандарда пословања, од квалитета и порекла робе, преко информационих технологија које треба имати да **би се повезало** са неким малопродајним ланцем [...] (SW) – Плакало се данима пред пут, плакало се и током паковања, кад **се поздрављало**, плакало се у авиону [...]. (SW) – Често **се препирало** да ли је женски род заиста лепши; још чешће се оспоравао и сам назив лепога пола. (SW) – Основно питање је зашто су то биле стварне границе по којима **се раздруживало** уместо административних из времена Краљевина. (ЕИ) – Из месеца у месец, [...] **састајало се** у канцеларијама и порти Старе цркве, разговарало о ономе што треба да се уради. (SW) – Ратовало

се, **свађало**, добијало па губило, обеђавало и лагало, па се оуглало на све [...]. (SW) – У веома фер и спортском духу, [...] **такмичило се** у девет трка. (SW) – Ако **би се** већ **трампило**, ја бих за признање јужног Косова тражио припајање Републике Српске [...]. (SW) – У пет часова још је трајала борба [...]. На појединим местима, међутим, **тукло се** до касно у ноћ. (SW) – Просто **се утркивало** у томе ко ће дати већу подршку новинарима Klix-а. (ЕИ)

3.7. Глаголи кретања и покретања

(23) У апостолкама **се батргало** далеко. Најчешће се базало укруг. (ЕИ) – Није било изгубљене лопте, **бацало се** за лопте које су биле већ изгубљене, а напади су нам били убојити [...]. (SW) – До Метовнице и Тимока возња је била дуго година бесплатна, а **возило се** углавном у фургонима [...]. (SW) – Да **би се вратило** преговорима са Москвом[,] потребно је [...] обезбедити енергетску и нуклеарну безбедност у земљи [...]. (ЕИ) – Устајало се пре сунца; [...] кући **се враћало** у ноћ опет пешке али са песмом. (SW) – Долазили су углавном из малих, затворених средина у које **се није досељавало**[,] већ се из њих једино одлазило. (SW) – [Ти ставови] су корисни да **се не би заглибило** у слепи патриотизам [...]. (SW) – [О]д пловила које тоне треба [се] удаљити што пре, али [...] треба [...] искористити речну струју да **би се избавило** из невоље. (ЕИ) – Нема ту ни критичне масе знања да **би се извукло** из беде. (SW) – [П]отребна је добра кондиција, да **би се испело** на врх тврђаве. (ЕИ) – Покушавао сам, крећући се унутар плитких остатака зидова куће коју смо откопали, да претпоставим како **се ту кретало**, живело. (SW) – То је свакако дало и повода да се те празнине не попуњавају покушајима истраживања и реконструкције, већ **се отиснуло** у псеудонауку. (ЕИ) – Камионима је стизала енергетика, мобилни тоалети [...], **пентрало се** по клизавим косим крововима и чистили оцаци [...]. (SW) – Рампа којом **би се пењало** већ постоји, само би јој се „вратила намена”. (SW) – Овако се губи петнаестак минута да **би се попело** од подножја до другог нивоа [...]. (SW) – Ако би атмосфера била лошија, **разилазило се** око шест [...]. (ЕИ) – [А]ко је и било неких сеоба даље[,] **селило се** углавном на север, на простор Војводине [...]. (SW) – Сат и по пешачења [...] својски се издрже да **би се спустило** до добро сакривеног [...] кањона Брњичке реке. (SW) – Деветог дана пута прелазио се високи превој и **спуштало се** у равницу у којој лежи данашњи Пирот [...]. (SW) – Када **се труцкало** и смрзавало на поштанским колима да се из једног места иде у друго [...]. (ЕИ) – Мало **се и удаљавало** од теме, али нема везе. (SW) – [Лично покајање] се увек читује кроз успостављање унутрашње релације ка оном другом, блиском, од кога **се удаљило?** (SW) – У прошлим временима **се успињало** висећим лествама или мрежом [...] у којој су посетиоци [...] подизани [...] уз помоћ чекрка. (SW) – **Шуњало се** до

купалишта с друге стране реке, **завлачило** међу границие дрвећа које међу првима озелени [...]. (ЕИ) – Из крајева јужно од Саве и Дунава углавном **се усмеравало** према југу, до Солуна [...]. (ЕИ)

- (24) Од Турице се одустало, **окренуло се** неким другим јефтинијим [...] решењима [...]. (SW) – [То] нису особине које се примећују на први поглед да **би се** за њима **окретало**. (SW) – По старом, добром обичају, тресле су **се** сламарице и „**пружало** колика је черга”, без исхитреног, дугорочног задуживања. (SW) – Јер колико год **се ритало**, закерало, бунило итд.[.] неке ствари се нису могле променити. (ЕИ)

3.8. Остали глаголи

- (25) Код нас **се** увек **богатило** у спрези с влашћу [...]. (SW) – [...] када се овде у овом парламенту певало у кратким мајицама, [...] када **се везивало** ланцима да вас обезбеђење не изнесе [...]. (SW) – Поред њега [= огњишта] **се** спавало, **грејало**, пекао се хлеб и готовила јела. (SW) – **Гостило се** читаве дуге зиме, нарочито [...] око Богојављања, [...] када се [...] кувају пихтије [...]. (SW) – [...] када је овај опасни отпад спаљиван [...], када **се** на најразличитије начине **довијало** да се учини мање доступним и опасним за грађанство. (SW) – Завршавале су се неке школе, **женило се** и **удавало**, рађала се деца, куповао се неки намештај и аутомобили, зидале су се куће и викендице, отварале се неке фирме. (SW) – [Д]а, пуцало се ћорцима и мало **се забавило** [...]. (SW) – У маси, која је овацијама дочекала почетак игара, певало **се**, плесало и **забављало** [...]. (SW) – Највише **се** у швајцарцима **задуживало** 2007. и 2008. године. (SW) – **Задужило се** до гуше, трошило се немилице ко Грчка [...]. (ЕИ) – [М]ушки део суботичке популације је носио обавезно перлон кошуље, истина у њима **се знојило** као у сауни [...]. (SW) – Много је крупних речи на малом простору пало, **јуначило се** ружењем. (ЕИ) – Гршило се и до сада, по грешности људској, али **се** и **кајало**. (ЕИ) – Још се, у оно доба, на домак престонице седело извечери, [...] **кикотало се** и шљемало. (SW) – У Трогиру **се** 26. и 27. децембра дуго већало и **колебало** шта да се ради. (SW) – Што би рекли стари људи, множило се, **котило се!** (SW) – С тога се мјеста види црква у Грацу[.] па **би се** на њему **крстило**. (SW) – [У] другом кругу **куглало се** у Бањи Јунаковић[.] када су познате личности обориле 680 чуњева [...]. (SW) – У минералној води **се купало**, али се више пила. (SW) – Студирало **се** у Србији, **лечило** на ВМА и широм Србије, радило се и руководило. Много Црногораца и данас живи у Србији. (ЕИ) – Тих дана се облачила нова одећа, **маскирало се**, плесало, стварала се бука и палила ватра. (SW) – На овим просторима, као што **се** живело и **мучило**, тако се радило и градило. (SW) – **Наживело се, настраховало се, намучило се...** (SW) – [С]лаве су постале тако да би **се** наизмјенично **наједало** и избјегла глад током сиромаштва. (ЕИ) – Није као у САД, где се излази

да **би се напило** пре него што се клубови у два ујутру затворе. (SW) – **Наслађивало се** и **наливало** скоро до поноћи, а онда сви јунаци ником поникоше. (SW) – [М]ожете да их [= вина] пијете, али не много, пошто су била јака и од њих **се** брзо **напијало**. – [Б]оравка на мору никада доста[,] али да **се науживало**, вала јесте. (SW) – Још да додам да **се** годинама **нећкало** и одбијао се приједлог из Какња [...]. (ЕИ) – Одувек **се обезнађивало** од алкохола, а у овом веку видим да су популарне разне хемијске дроге [...]. (ЕИ) – [У] Србији се [...] у политику улази да **би се обогатило** [...] (SW) – [...] када се лед на површини мора разбити лактом, да **би се окупало**. (SW) – Предизборно је заузимање бусија увелико у току, па **се окуражило**. (SW) – Једног дана кад се буде укапирало да овакве и сличне ствари немају везе са ценом, кад **се буде оствестило** и отарасило заблуда којекаквих, биће свима боље. (ЕИ) – У његовој кући живело се србски, **осећало се** србски, говорило се србски, певало се србски. (SW) – Примали су се пензионо и социјално од државе која је јела своју супстанцу, а да **се** месецима **није појављивало** на радном месту. (ЕИ) – За толике паре ваља се потрудити. И **потрудило се**. (SW) – **Прало се** пре и после јела, госту се прале ноге, а **умивало се** и пред полазак на спавање. (ЕИ) – [...] раскошан банкет који се састојао од 108 врста јела [...], при којем **се преједало** 3 пуна дана. (SW) – Дуг је направљен тако што се много „јело” онда кад је храна била јефтина, па **се прејело** и **презадужило**. (SW) – Не мора се постити да **би се причестило**. (ЕИ) – Одрасла сам у кући у којој се ишло редовно у цркву, постило **се** и **причешћивало**... славила се слава и поштовали сви верски обичаји. (SW) – Овде **се** и **раћало** и умирало, **разболевало** и оздрављивало, а нико није дошао својом вољом. (ЕИ) – Да **би се расхладило**, прави се промаја, што опет деци штети. (ЕИ) – Слично је било у Паризу и Амстердаму[,] гдје **се расхлађивало** на разне начине. Неки су посезали за сунцобранима, неки за лепезама [...]. (ЕИ) – На путу се немало и гладовало, до првог рода ћутке умирало, у првој зими **се смрзавало**. (SW) – Спортски живот у Београду одржавао се упркос ванредној ситуацији: ка Кошутњаку **се скијало**, на Ади **се клизало**, а у центру града се одржавао тениски турнир. (SW) – И то у дворишту где се свега неколико минута раније безбрижно роштиљало и **сунчало се**. (ЕИ) – Дрво се при дну посипало црним вином, пшеницом, а онда **се трудило** да се из три замаха обори на земљу. (SW) – У моје време **се убијало** од посла. Сада се убија време. (ЕИ) – Није се путовало пре него што **се није добро удало** [...]. (SW) – Мислим да овако гине више људи, него да се „блиц кригом” [...] освојило стратешко ратиште, ту **се укопало** и тада тактизирано. (ЕИ) – На самом врху била је прилично велика гужва, планинари су долазили и одлазили, **фотографисало се** на све стране са заставама клубова и држава. (SW) – [С]вака кућа је грађена од земље на којој **се** живело (и **хранило** и одевало). (SW) –

[О]божавале су се новине [...]. **Церекало се** од подне до зоре. (SW) – [...] у време када су отмени секретери за писма мирисали на право дрво, [...] када **се чешљало** пред тоалетним сточићима. (SW) – Ееее... то је било време. [...] **Шишало се** код Боре Зељуга и супруге му у Катанићевој с леве стране [...]. (ЕИ) – Преко Радујевца, тадашње луке на Дунаву[,] трговало **се** и **школовало** у Пешти и Бечу. (SW)

4. Дискусија

Као што смо раније поменули, у узорку је несвршених глагола било нешто мање од половине. У листи потврђених глагола, представљених у претходној тачки, међутим, несвршених глагола има више – скоро две трећине (око 64%). То значи да се несвршени повратни глаголи лакше и чешће обезличавају од свршених – с оградом да то важи само за оне облике предиката које смо претраживали на корпусу, а то су облици који се граде с радним гл. придевом. Ако се претпостави да је перфекат најчешћи облик писаног изражавања, да се обезличеним реченицама у перфекту најчешће жели изрећи понављана радња, а да се она у перфекту превасходно исказује несвршеним глаголима (Танасић, 2005: 11, 35, 92), онда је доминација несвршених глагола у обезличеним реченицама с перфектом, а потом и у нашој грађи, лако објашњива. И то, по свој прилици, важи за све глаголе који се обезличавају, без обзира да ли су повратни или не.

И док у огромној већини случајева несвршени глаголи дају обезличене реченице с перфектом, свршени пак глаголи – опет уз подсећање да су посредни само облици с радним гл. придевом – у нашој се грађи далеко ређе потврђују у перфекту и најчешће су у потенцијалу (у намерној зависној реченици).

Забележили смо и потенцијал за исказивање понављане радње у прошлости, истина опет само с несвршеним глаголима – уп. пример за *опредељивати се* из (11), за *огртати се* из (14) и за *крстити се* из (25). Глаголе оба вида срели смо у облицима футура другог – уп. пример за *примаћи се* из (7), за *изјашњавати се* из (19), за *договорити се* из (22), за *освестити се* из (25).

На остале облике који се граде од радног гл. придева – плусквамперфекат и потенцијал други – нисмо наишли ниједном.

Осврнућемо се, у најкраћем, и на друге облике у којима се може (или не може) срести обезличени предикат с повратним глаголом, а који се не граде с радним гл. придевом и које нисмо исцрпно претраживали на корпусу.

Што се тиче презента, даћемо примере који се за презент могу наћи код Маретића, Лалевића (који неке очигледно адаптира од Маретића) и Јернеја:

- (26) [Н]ије се више могло излазити напоље да **се** с њима **бије**. – [У] Бијограду имају ришћани само једну цркву, одмах како **се попне** од Саве на затаванак; – [Тако се каже...] кад **се** чему **чуди**; [к]ад **се** коме **подсмијева**. – [Ј]органи су по варошима, а по селима **се покрива** губерима. (Maretić, 1963: т. 477) – Траже да им **се клања** по улицама.

– Одмах кад **се попне** на брег, види се црква. – У јесен, кад **се** највише **жени** и **удаје**. – Кад **се** коме **потсмева**, то му се каже. (И. Лалевих, 1936: 40) – Када **се бори** за опстанак у лиги, онда се противник не познаје. – Доказали су како **се бори** за праведну ствар. – Сада иде боље. Много брже **се споразумијева**. – На Јурјево купује се, **радује се**, пјева се до касне ноћи. – Као што се види, овом **се** дозволом без потешкоћа **служи**. – То је хотел у којем **се одмара** на јапански начин. – Код њих **се** у недјељу не ради него **одмара**⁶. – Никада **се не купа** у зими код отворених прозора. – Полази се у пет, а **враћа се** у двадесет. (Јернеј, 1978) – Олако **се** тако **поиграва** са нашим средствима. – Стање у којем **се** лако на незаконит начин **богати**. – Зашто се одлази и зашто **се враћа**. – Тако **се не понаша** према гостима. – С плином **се не шали**. (Јернеј, 1997)

Прво што можемо приметити јесте да су сви презенте од несвршених глагола, сем једног (*попети се*). И друго, и тај један свршени и велика већина несвршених презенте – означавају понављану радњу, с тим да има конструкција с модалном нијансом, какве Радовановић назива прескриптивним (Radovanović, 1971: 6–7): уп. пример за *купати се*, *борити се* (за праведну ствар), *понашати се* и *шалити се* у (26). Треће што примећујемо, када покушамо доћи до нових примера, јесте да то није уопште лако. Од покушаја да прибавимо више примера на корпусу *SW* морали смо на крају одустати, пошто смо после пробне претраге (сличне оној коју смо користили облике са радним гл. придевом) установили да, за сваки несвршени глагол, потврда за презент има бар десет пута мање него за перфекат, а за презент свршеног глагола једва да се уопште могу и наћи. Могућим разлозима зашто се повратни глаголи у презенту врло ретко обезличавају позабавићемо се нешто касније.

За аорист и имперфекат немамо ниједну потврду, за футур први једину потврду налазимо код Клајна (в. т. 7, цит. (43)), док императив није могућ у обезличеним реченицама.

Морамо се накратко задржати и на обезличеном сложене предикату с повратним глаголом. Дајемо потврде (из литературе и из грађе до које смо дошли додатном претрагом корпуса) за модалне конструкције са *моћи* (27), *морати* (28), *хтети* (29) и *смети* (30).⁷ За предикате са *моћи* и *морати* примећујемо да се користе у нешто потпунијој временско-начинској парадигми него са *хтети* и *смети*, а да је обезличени презент са *моћи*, *морати* и *смети* веома чест, много

6 У овом и претходном примеру је, заправо, обезличавањем нестала информација о томе да ли је посредни *одмарати се* или (супстандардно) *одмарати*.

7 Илуструјемо само варијанту модалног сложене предиката с инфинитивом. Сложени предикат се може градити и с конструкцијом *да + презент*, но тада мобилност енклитичке речце *се* умножава могуће конфигурације: *Могли су се борити* → *Могло се борити* / *Могло је да се бори* / *Могло се да бори*, па и *Могло се да се бори*. Ово размештање речце *се* у сложене деагентизованом предикату (обезличеном или рефлексивнопасивном) тек треба пажљивије истражити и описати. – Глагол *требати* не дајемо, јер је он већ безличан, па се не може додатно обезличити. Исто важи и за безлично модално *ваљати*, *имати* и сл.

чешћи него што је то случај у простом предикату; у допунском делу предиката срећу се једнако и свршени и несвршени повратни глаголи.

- (27) [О]д онаки архипастира **не може се** ничему бољему ни **надати**. – [О]датле није далеко било до мисли да се отме врховна власт, којом **се** најпоузданије **може попети** над друге. (Maretić, 1963: т. 477) – Сматрам да **се** на нашу службу **може ослонити**. – Школарина се плаћа за једно полугодиште унапријед, а **уписати се може** до 20. X. – У Загреб **се може вратити** преко Карловца. – Од тога **се** не **може бранити**. – Овдје **се не може задржавати** дуго. (Jernej, 1978) – То је особа у коју **се може поуздати**. – **Не може се отети** дојму да... – Премда се у Загребу може боље и јефтиније одјенути (Jernej, 1997) – [Б]ило их је толико много да **се** по улицама **није могло маћи**⁸ од њих. (Maretić, 1963: т. 477) – У Какањ **није се могло** онога трена **вратити**. (Jernej, 1997) – [М]јузика није била прегласна па **се могло дружити** и разговарати. (ЕИ) – [С]ледеће године **ће се моћи купати** на Палићу, квалитет воде се рапидно поправља [...]. (ЕИ) – Уколико **се** са играчима **не буде могло договорити** о „кресању” плата, онда ће клубу [...] бити изузетно тешко да региструје новајлије. (ЕИ). – [З]а то су требали људи поштени којима **би се могло ослонити** на рјеч. (Maretić, 1963: т. 477) – Сматрам одмор између првог и другог дела сезоне [...] неопходним да **би се могло такмичити** добро у септембру [...]. (ЕИ)
- (28) Свим таквим случајевима **мора се супротставити**. – С Јелцином **се не мора** у свему **слагати**. (Jernej, 1997) – [Т]о није напад од кога **се мора бранити**, то су задаци које морате урадити [...]. (ЕИ) – Стрмина Балканске улице га је увијек подсећала на кланац испод његове куће у Лици, уз који **се морало попети** да би се дошло у његово село. (ЕИ) – За све **ће се морати изборити** мало другачије, мора се отети слобода. (ЕИ) – Требало је да Дубровчани [...] штите тај морски пут уколико све крене наопако, па **се буде морало** на брзину **повлачити**. (SW) – Због свега горе наведеног [...], озбиљно **би се морало позабавити** идејом колеге Богдана Лекића [...]. (SW)
- (29) [М]орају се и руке запрљати ако **се хоће бавити** овако одговорним послом. (ЕИ) – [В]ладе су увукле војнике у злочине који су исти као и они против којих **се хтело борити**. (ЕИ). – Када **би се хтело обрачунати** са митом и корупцијом, онда би једно јутро требало пред све јавне установе донијети и поставити полиграфе [...]. (ЕИ)
- (30) У почетној фази **не смије се** превише **заустављати** на том питању (Jernej, 1978). – Америка је сила којој **се не смије замјерати**. (Jernej, 1997) – Ви сте стварно неки шаљивција, али ово нису ствари с којима **се сме шалити**. (SW) – Још мање **се смело пуштати** у тако опасне и

8 Маретић има у виду глагол *маћи се*, али пример би могао одговарати и неповратном *маћи*.

погибаоне пустоловине, као што беше устанак у округу Топличком [...]. (SW) – Када ће се почети предузимати нешто по питању агресивних људи, **неће се смети кретати** улицом јер ће некеме из чиста мира пасти на памет да те нападне. (ЕИ). – Права казна би била кад **се не би смјело вратити** кући. (Јернеј, 1978) – **[Н]е би се смело** тако лако **одрицати** талената. (ЕИ)

Што се тиче сложеног предиката с фазним глаголима, он се много ређе среће; наводимо само два примера с *почети* (31), док један пример с *престати* даје Клајн у (43). Може се претпоставити да ова оскудност потврда долази отуда што говорници, кад је то могуће, прибегавају алтернативној конструкцији типа *почети/наставити/престати с нечим*, па се уместо *наставило се такмичити* радије користи *наставило се с такмичењем* и сл.⁹

(31) Не ваља само кад се од туге и мисли праве идоли и кад им **се почне клањати**. (SW) – Свуда **се почело позивати** на Енгелсову књигу као на најбољу слику положаја савременог пролетаријата (SW).

Треба да нешто кажемо и о глаголима из узорка за које нисмо нашли потврде у корпусу. Најпре, стотинак глагола из узорка уопште се и не може користити с људским субјектом, па се не може никако ни обезличити (нпр. *дешавати се, базирати се, цаклити се, цепати се, довршити се, гнојити се, јагњити се, одлепити се, вијорити се, хабати се, сливати се* и сл.). Даље, око две стотине непотврђених глагола индиферентни су према томе да ли им је субјекатски референт особа или не, а ако јесте, онда је обично укључена у ситуацију неагентивно (нпр. *асимиловати се, трансформисати се, дрмати се, хладити се, смањивати се, сушити се, трести се, руменети се* и сл.), а њима прикључујемо и све глаголе који се користе у дативно-номинативној конфигурацији и захтевају људског носиоца ситуације, али у дативу, док се номинативом исказује стимулус или друга неагентивна улога (*досадити се, свидети/свиђати се, допасти/допадати се, привидети/привиђати се, огадити се, прохтетити се* и сл.). У том смислу стиче се утисак да је неагентивност (номинативног партиципанта) снажна контраиндикација за обезличавање, мада није запрека:¹⁰ у грађи, као што се могло видети у прегледу, налазимо и недвосмислене потврде за апсолутно неагентивне глаголе, какви су, рецимо, *плашити се* (уп. (4)) или *рађати се* (уп. (25)). Уз то, неагентивни глагол може у неким значењима стицати агентивност и постајати бољи кандидат за обезличавање – као нпр. *појављивати се*, који у конструкцији „појављивати се на послу”, има значење „долазити (на посао)” (уп. (25)). Не можемо, коначно, искључити могућност да иначе неагентивни глагол стиче елементе агентивне интерпретације већ самом употребом у намерној

9 О овоме в. Стипчевић (2010).

10 До таквог закључка долази и Бунчић (Бунчић, 2018), који квантитативно испитује фреквентност обезличавања двадесет српск(охрватск)их и пољских глагола који се међусобно разликују у погледу степена агентивности (уклоњеног) носиоца ситуације.

реченици: ако ситуација у намерној реченици зависи од неког чињења или нечињења у вишој реченици, тиме постаје и потенцијално контролисана – и вероватно лакша за обезличавање (уп. пример за *разликовати се* из (5)).

Највећи пак број непотврђених глагола – неколико стотина њих – јесу глаголи који доиста, бар кад је посреди нефигуративна употреба, захтевају искључиво људског носиоца ситуације. Међу њима има опет оних где је агентивност искључена (*девојчити се, момчити се, жалостити се, најезити се, пренути се, прозлити се* и сл.), али много више оних где није. С многима од њих могли бисмо конструисати, по нашем суду, прихватљиве обезличене реченице, но корпус за њих напосто не даје потврду. За неке можемо претпоставити да су и иначе нискофреквентни или маргинални, односно да имају специјализовану семантику, но видимо и један разлог који је више прагматичке, па и ванјезичке природе, а не граматичке или семантичке. Као што смо већ истакли, несвршени глаголи најчешће се срећу у обезличеном перфекту који означава понављању радњу (било у итеративном, било у дистрибутивном смислу), из чега можемо закључити да што је мања вероватноћа да је радња или активност подложна понављању, односно што је мања потреба да је говорник тако сагледава и о њој тако извештава, то је мања вероватноћа да ћемо такав глагол наћи међу потврдама. Отуда с лакоћом долазимо до потврда за глаголе који именују радње и активности подложне колективизацији, као што су *забављати се, смејати се, дружити се, купати се* или *борити се*, а тешко за *шминкати се, кривељити се, мршити се* или *лишавати се*. Што се пак тиче свршених глагола, које корпус (када се претражује по облику радног гл. придева) даје пре свега у потенцијалу и намерној реченици, и за њих би се могла претпоставити слична законитост: што је мања вероватноћа да је радња означена глаголом таква да се може конципирати и изнети као циљ вршења неке друге радње, то је мања вероватноћа да ћемо за тај глагол добити потврду.

Но, по нашем мишљењу, главни узрок за то што од 1613 посматраних повратних глагола корпус даје обезличене потврде за само њих 316, јесте што су сви ти глаголи – повратни. Другим речима, такав резултат је пре свега одраз тенденције која се сама по себи намеће као вероватна: повратни глаголи се, уопште узев, теже – па самим тиме и ређе – обезличавају него неповратни. Пре но што размотримо разлоге за такву тенденцију, требало би да је егзактније потврдимо.

5. Релативна учесталост обезличавања повратних и неповратних глагола

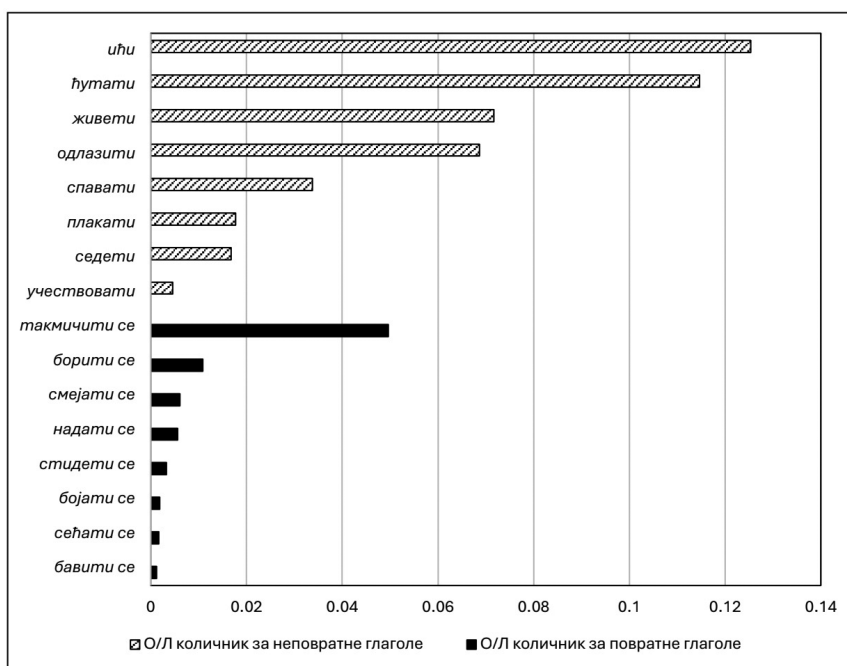
У наставку истраживања узели смо осам најфреквентнијих (опет на основу фреквенцијских листа у Костић, 1999; 2001) несвршених повратних глагола типа *reflexiva tantum* који захтевају првенствено људске носиоце ситуације и осам таквих непрелазних неповратних глагола. За сваки од њих пребројали смо обезличене потврде (прибављене на начин описан у т. 2). Као мерило учесталости у личним, необезличеним реченицама, послужио нам је број појављивања

мушког рода радног гл. придева у корпусу за сваки глагол. Количник првог и другог броја – који смо назвали О/Л количник – може послужити као показатељ релативне фреквенције употребе обезличених реченица (наспрам фреквенције употребе личних реченица) за дати глагол и омогућити међусобно поређење глагола: што је вредност овог количника већа, то је већа релативна учесталост обезличених реченица.

Тако за глагол *такмичити се* корпус даје 33 обезличене реченице, а 665 реченица са ниском „такмичио”, па О/Л количник за овај глагол износи $33/665=0,04962$. За глагол *ићи* пак О/Л количник је око 2,5 пута већи и износи 0,12534.

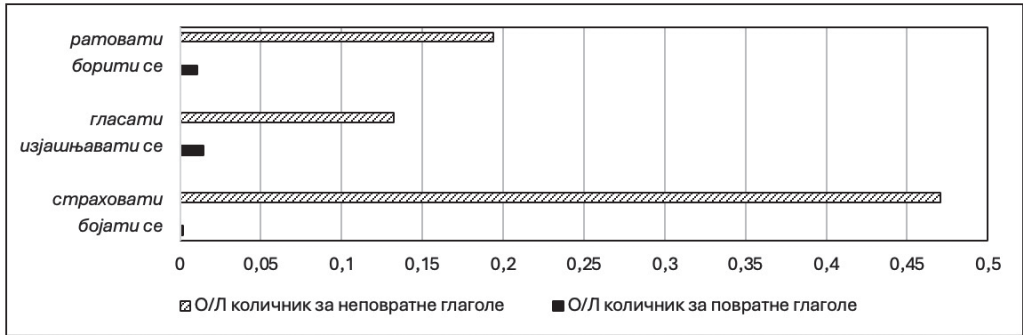
Резултати, које приказујемо на графикону 1, недвосмислено потврђују претпостављену тенденцију да се, уопште узев, у обезличеним реченицама повратни глаголи знатно ређе користе од неповратних (бар када су посреди предикати у облицима који се творе с радним гл. придевом).¹¹

До истог резултата долазимо и ако, истом методологијом, упоредимо О/Л количнике блискозначних глагола *ратовати* и *борити се*, *гласати* и *изјашњавати се*, *страховати* и *бојати се* (графикон 2):

Графикон 1. Релативна учесталост обезличених реченица с неповратним и повратним глаголима

¹¹ Приметићемо да међу повратним глаголима глагол *такмичити се* својим О/Л количником знатно одскаче од осталих, што значи да се лакше и чешће обезличава. Томе, по свој прилици, доприноси то што се овај глагол радо користи у спортским репортажама, које су извор готово свих прикупљених обезличених потврда за њега, а које су високозаступљен жанр у корпусу.

Графикон 2. Релативна учесталост обезличених реченица с блискозначним паровима (неповратни и повратни глагол)

6. Хендикеп повратних глагола

Размотримо сада факторе који доприносе уоченом и потврђеном хендикепу повратних глагола при грађењу обезличених реченица.

Кључни моменат јесте, наравно, то што рефлексивно обезличавање, поред обличке неутрализације предиката и уклањања агенса/субјекта, обавезно подразумева и увођење рефлексивне речце *се* као безличног маркера у структуру у којој је пак *се* већ инхерентно присутно. Том приликом *се се* не удваја:¹²

(32) Сваки дан смо **се**_{инх.} сунчали. $\xrightarrow{+ \text{се}_{\text{имперс.}}}$ *Сваки дан **се**_{инх.} **се**_{имперс.} сунчало.
Сваки дан **се**_{инх.+имперс.} сунчало.

Овине, дакле, речца *се*, која иначе поуздано диференцира личне од обезличених реченица и представља кључни индикатор обезличености кад су неповратни непрелазни глаголи у питању (*спавали су* → *спавало се*), потпуно губи ту своју разликовну функцију, па сав терет пада на друга два, слабија и непоузданија, граматичка сигнала обезличености: неутрални одн. неконгруентни облик глагола – 3. л. јд. (ср. р.) – и структурно одсуство субјекта, при чему сигнал обезличености још више слаби ако је у предикату глаголски облик који нема граматички род (презент, футур први итд.).

То отвара врата за више врста конструкционе хомонимије.

(а) Први случај смо већ поменули када смо говорили о ексцерпцији грађе (т. 2): ради се о глаголским паровима типа *штетати (се)* и *накуповати (се)*. Међутим, иако се приликом обезличавања одн. деагентизације таквих предикација неповратно губи информација о томе који је тачно полазни глагол посреди

12 Овде инхерентним називамо *се* које лексички припада самом глаголу, без обзира на синтаксичко-семантичко тип повратног глагола и евентуално граматичко значење тог *се*. У теоријској пак литератури често се овако назива само *се* које имају глаголи типа *reflexiva tantum*, а за друга граматичка значења користе се ознаке „рефлексивно“, „реципрочно“, и сл. Такве дистинкције ово приликом занемарујемо. – Као ирелевантну занемарујемо и чињеницу да у 3. л. јд. перфекта и глусквамперфекта *се* на неки начин заступа или обухвата и енклитику помоћног глагола *јесам (се + је = се)*

(штетати или штетати се, накуповати или накуповати се и сл.), у стварности амбигвитета нема или је он занемарљив, јер је и семантичка разлика између неповратне и повратне варијанте глагола непостојећа или ирелевантна. На све то, број таквих глаголских парова није велик.

(б) Обезличена реченица може бити хомонимична са личном, необезличеном реченицом која има исти повратни глагол у предикату и контекстуално подразумеван, нулти субјекат трећег лица (и средњег рода). Уп. (33а) и (33б).

(в) Ако је посредни повратни глагол који има неповратни, прелазни парњак („прави” повратни глагол у традиционалној терминологији), онда је могућа конструкциона хомонимија с (рефлексивно)пасивном реченицом, опет с нултим субјектом. Уп. (33а) и (33в):

(33а) (Није се могло заспати од врућине.) Стално се _{инх.+имперс.} превртало.

(33б) (Дете₁ није могло заспати од врућине.) Стално \emptyset_1 се _{инх.} превртало.

(33в) (Морало се пазити да месо₁ на роштиљу не загори.) Стално \emptyset_j се _{пас.} превртало.

Амбигвитет индукован хомонимијом типа (а) или (б) у пракси се ипак ретко може срести, јер га разрешава непосредни контекст, као што је случај и у (33), а најлакше га укида координирање предикација (в. даље у т. 7).

(г) Четврта могућност конструкционе хомонимије је нешто сложеније природе и теже ју је идентификовати и анализирати. Наиме, прелазни глагол је некад могуће употребити тако да пацијенс остаје неисканан и распознаје се било из контекста, било на основу знања о свету; када се таква реченица деагентизује, резултат није (рефлексивно)пасивна, него обезличена реченица: *Овде никад нису чистили* → *Овде се никад није чистило*.¹³ Ако такав прелазни глагол има повратни парњак, опет је могућа конструкциона хомонимија:

(34) У војсци се шишало на нулу. ←[?] У војсци су се _{инх.} [регрути] шишали на нулу.

←[?] У војсци су шишали [регруте] на нулу.

Амбигвитетне ситуације ове врсте у језичкој пракси, иако ретке, нису немогуће. Но треба приметити да амбигвитет у следећим примерима јесте неразрешив, али је и у крајњој линији ирелевантан, будући да су обе интерпретације компатибилне с контекстом:

(35) [П]осетиоци [...] ће моћи да обиђу Музеј Српског лекарског друштва и погледају **како се у Србији лечило кроз векове** [←[?] како су се у Србији људи лечили... или ←[?] како су у Србији лекари лечили...]. (SW)

¹³ Ове појаве – факултативне прелазности, односно неутрализације транзитивности – дотиче се и Танасић (2004), но тек је треба пажљивије истражити.

- (36) Како се некад скидао целулит, а **како лечило од депресије?** [←[?] Како су некад људи скидали [себи] целулит, а како се лечили од депресије? или ←[?] Како су некад лекари скидали целулит, а како лечили од депресије?] (ЕИ)
- (37) Фризерски салони су увијек били више од онога што им назив говори, у њима **се шишало и бријало** [←[?] у њима су се људи шишали и бријали или ←[?] у њима су фризерски шишали и бријали], али су се људи ту и састајали, разговарали, слушали утакмице. (ЕИ)
- (38) Шанац је убрзо опкољен мртвим турским војницима, али су их следећи, живи, упорно прескакали све док нису ускочили међу српске ратнике. У шанцу се приметна најстрашнија борба. **Тукло се кундацима, ханџарима, чак и голим рукама** [←[?] Војници су се [међусобно] тукли кундацима... или ←[?] Војници су тукли [непријатеља] кундацима]. (SW)
- (39) Уз реч се ишло у до доле, уз реч се ишло у рат. **Уз реч се раћало и сахрањивало** [←[?] уз реч су се људи раћали и сахрањивали или ←[?] уз реч су људи раћали [децу] и сахрањивали [ближње]], уз реч се благосињало и исцељивало, уз реч се беседило. (SW)
- (40) Било је то у зиму 1929. г. У Сарајеву је владала епидемија шарлаха. А било је и на пар дана пред Св. оца Николаја, наше Крсне славе. **У кући се ужурбано спремао за Славу.** [←[?] У кући смо се ужурбано спремали за славу или ←[?] У кући смо ужурбано спремали [послужење] за славу] Мајка је месила посне колаче и спремала бакалар. (SW)

У другим случајевима поменути амбигвитет се може укинути контекстом, односно знањем о свету. Тако се у примеру из (25) за глагол *лечити се* може одмах препознати говорникова намера да критикује Црногорце који студирају у Београду и лече се (а не: „лече [пацијенте]”, тј. раде као лекари) на ВМА. У примеру из (25) за глагол *раћати се* јасно је да је говорник желео да контрастира *раћати се* и *умирати* (а не *раћати* и *умирати*). У примеру из (25) за глагол *фотографисати се* амбигвитет укида одредба са заставама клубова и држава, за *шишати се* исту улогу има одредба код Боре Зељуга, као и одредба код власника кафана... уз глагол *обавештавати се* из (19). У грађи смо наишли и на један случај где је требало застати и задржати се нешто дуже на (кон)тексту да би се утврдило да је посредни глагол *вакцинисати* (а не *вакцинисати се*), односно да уклоњени агенс јесу медицински радници, а не становништво:

- (41) У оквиру сарадње са Међународном здравственом организацијом, Суботици је додељена екипа америчких стручњака и апарати за масовно вакцинисање, налик пиштољима, који су боље дозирали и били безболни. **Вакцинисало се и у фабрикама и школама**, ангажовани су сви здравствени радници и 233 ученика медицинске школе. За пар дана вакцинисано је 150 000 људи. (SW)

Иако смо за све гореописане хомонимијске факторе изнели утисак да у пракси не производе амбигвитет, из тога нипошто не следи да су ти фактори ирелевантни и занемарљиви. Напротив, пре бисмо рекли да они делују кумулативно и синергетски као „средство одвраћања”, изискујући од говорника да уложи већи напор како би произвео јасан исказ. То утиче да се повратни глаголи избегавају у рефлексивним обезличеним структурама, односно да се избегавају рефлексивне обезличене структуре ако је нужно употребити повратни глагол. Или, из друге перспективе: говорници потенцијално амбигвитетне структуре махом већ сами филтрирају, те их зато у корпусу готово и нема, али зато у њему има и сразмерно мање примера обезличених реченица с повратним глаголима него што их има с неповратним.

Облици предиката који не исказују граматички род – при чему мислимо пре свега на презент и футур први, будући да су аорист и имперфекат маргинални – нарочито су осетљиви на хомонимију типа (б), која је раније поменута. Док је за облике с радним гл. придевом (пре свега перфекат, али и потенцијал и футур други), облик средњег рода ипак служио као индикатор безличности, макар и слаб, код презента и футура првог ни тог индикатора нема, па се хомонимијски потенцијал умножава: предикат као што је *се бори* може фигурисати и у безличној реченици, али и у личној (субјекатско-предикатској) с нултим субјектом не само средњег (као у (33б)) него ма ког рода, будући да уопште и не конгруира у роду!

Штавише, можемо замислити да читалац који наиђе на реченицу као што је *Када се бори за опстанак...* интерпретацију почиње с почетном претпоставком да се ради о личној реченици, с нултим субјектом чији ће се референт разоткрити у наставку, а о чијој природи могу већ постојати назнаке на основу претходног дискурса (нпр. „народ”, „наш тим”, „такмичар”). Тек када прочита и остатак: ... *нема се права на грешку* – читалац ће морати застати, вратити се на почетак и (ре)интерпретирати временску реченицу као обезличену.¹⁴ Без одговарајућег, такође деагентизованог наставка, обезличена интерпретација вероватно никад и неће бити у игри. Мислимо да је ово кључан разлог што се обезличени презент повратних глагола врло ретко користи, а ако се користи, по правилу се ослања на суседну (синтаксички координирану, подређену или надређену, као овде) деагентизовану предикацију (в. даље у т. 7).

Ово важи и за футур први, с тим што у његовом случају постоји и додатни хомонимијски фактор, индукован истоветношћу облика 3. лица једнине и множине.¹⁵ Стога не изненађује што до аутентичних примера за футур први уопште и нисмо могли сами доћи, а можемо их само конструисати (нпр. *Сутра ће бити журка: играће се, певаће се, забављаће се*).

На све досад речено треба додати и силептички ефекат, као чинилац чију тежину не можемо проценити, а о коме ћемо тек говорити у наредној тачки.

14 У психолингвистици се појава такве „когнитивне петље” при парсирању одн. интерпретацији реченице назива *ефекат баштенске стазе* (енгл. *garden-path effect*; уп. нпр. Warren, 2013: 165)

15 А пошто се неодређеност агенса може потенцицирати не само обезличеном већ и тзв. неодређеноличном реченицом (нпр. *Немој возити кола с покареним фаром, наплатиће ти казну*), може се говорити о још једној хомонимијској могућности!

Пре но што се, дакле, окренемо нормативном статусу обезличених реченица с повратним глаголима, напоменућемо да став норме према њима не сматрамо фактором који би био битније одговоран за њихову мању продуктивност: прво, норма је о њима проговорила релативно скоро, а с тим што је имала да каже – слабо је, по нашем увиду, упозната и научна и стручна, а камоли лаичка публика; и друго – за огромну већину текстова из корпуса којим смо се служили можемо са сигурношћу рећи да нису подлежали никаквом лекторском надзору.

7. Нормативни статус

Наш истакнути нормативиста Иван Клајн у више се наврата изјашњавао против обезличене употребе повратних глагола и означавао ју је као неприхватљиву. У (42) дајемо његово упутство из *Речника језичких недоумица* (Клајн, 1997), које је потом у сажетом виду ушло и у ново издање *Нормативне граматике српског језика* (Пипер и др., 2022: т. 343), а нешто дуже објашњење даје у *Језичком приручнику* (Ивић и др., 1991), па цитирамо и њега.¹⁶

(42) Ова заменица [= се, прим. Б. С.] се употребљава за грађење повратних глагола [...], а такође и за безличну конструкцију [...]. Иста заменица не може обављати обе функције истовремено, па нису добре реченице у којима се повратни глаголи употребљавају као безлични, нпр. „Овом се алатком без тешкоћа служи”, „На перону се не сме задржавати”, „Када се бори за живот, сви обзири опадају”. Ту се мора употребити други склоп реченице, нпр. „Овом се алатком без тешкоћа *рукује*”, „*Није дозвољено* задржавати се на перону”, „Када се човек бори за живот, сви обзири опадају”. (Клајн, 1997: 157).

(43) Повратна заменица се (нпр. у глаголу **обући се**) има и другу службу као знак безличности (неодређеног вршиоца радње), у спојевима као **зна се, говорило се, много се ради** и сл. Од *повратног* глагола, међутим, не може се на овај начин добити безлична конструкција, јер једно исто **се** не може бити и повратно и безлично у исти мах. Стога у примерима као „сматрам да **се** на вашу ветеринарску службу може **ослонити**”, „Доказали су како **се бори** за праведну ствар”, „Сада иде боље. Много брже **се споразумијева**”, осећамо да нешто недостаје, морамо се упитати: **ко** се може ослонити, **ко** се бори, **ко** се то споразумева? У политичком језику, који често прибегава безличности, честе су и грешке ове врсте. Тако смо могли читати: „Ако су нам интереси радничке класе приоритетни, откуд **се** према њиховим захтевима неозбиљно **понаша?**”, „У Југославији би било мање трвења када би **се** већ једном престало да **плаши** од Србије, „Ванредно стање, речено је у Словенији,

¹⁶ Сва истицања су изворна, а у цитату (43) не преносимо фусноту из изворника у којој се каже да су примери са *ослонити се, борити се и споразумијевати се* преузети од Јернеја (Јетпеј, 1978).

прихватиће се као окупација и **понашаће се** у складу са тиме” итд. Да би овакве реченице постале синтаксички исправне, неопходно је уместо повратног глагола употребити неки неповратни (нпр. „када би престало да се **страхује** од Србије”, „**поступаће се** у складу с тиме”) или, ако таквог нема, безличност треба постићи другим средствима („на вашу службу се **човек** може ослонити”, „много брже се **споразумевамо**” и сл.). (Ивић и др., 1991: 131)

Како видимо, Клајнов став је јасан, категоричан и без резерве. Из њега нужно произилази и да је целокупна грађа коју смо представили у т. 3 – изван норме.

Да ли такво нормативно решење потребно и оправдано? Покушаћемо да проблем разложимо и сагледамо могуће (против)аргументе.

Када каже да „исто **се** не може бити и повратно и безлично у исти мах”, Клајн има у виду – мада не елаборира – оно што смо већ споменули раније, а то је да су два *се* заступљена само једним *се*. Росен анализира упоредив феномен у чешком језику, а мислимо да је његова анализа примењива и овде: може *се*, најпре, појава сматрати случајем да исти елеменат „ирегуларно” учествује у две структуре – овде би то биле рефлексивна и обезличена – што би било сродно зеугми, односно граматичкој силепси; или, може *се* узети да *се* у једном изходишном *се* неутралишу дистинкције између полазних граматичких значења сваког *се* појединачно; може *се*, на крају, сматрати да је једно *се* обрисано а друго остало нетакнуто, у ком случају би *се* појава могла сматрати врстом хаплоглије (Rosen, 2014: 7). У оној мери у којој ова појава изазива говорника (и код нормативисте) утисак извесне синтаксичко-семантичке дисонанције,¹⁷ прва претпоставка утолико добија на снази, мада немамо никаквих стварних аргумената да одбацимо ни другу, па ни трећу.

Но како год било, морамо скренути пажњу на то да ово није једини случај да *се* применом неког језичког механизма који обухвата два разнородна *се* – у изходишној структури нађе само једно. Можемо навести бар три таква случаја.

Прво, познато је да *се* у координираним предикацијама друго од два *се* често може испустити, при чему није ни од каквог значаја да ли *се* припада (традиционално речено) „правом” повратном (*купати се*), реципрочном повратном (*гледати се [међусобно]*) или „неправом” повратном глаголу (*надати се*), па је сасвим могућа, и нормативно неупитна, елиптична координација предикација с разнородним повратним глаголима: *купају се* и *гледају* $\emptyset_{[ce]}$; *купају се* и *надају* $\emptyset_{[ce]}$; *гледају се* и *надају* $\emptyset_{[ce]}$. Неупитна је, даље, и елиптична координација обезличене и рефлексивнопасивне предикације: *живело се* и *тражила* $\emptyset_{[ce]}$ *срећа*.¹⁸

17 Оцене говорника о томе могу *се* драматично међусобно разликовати, а могуће је да дисонантни ефекат нарочито осећају добри познаваоци француског или немачког језика, који су (језици) за идентичан проблем изнашли елегантније синтаксичко решење него што је то учинио српски.

18 С друге стране, немогуће је – или је крајње проблематично – елиптично координирати (с везником *и*) предикацију с повратним глаголом и рефлексивнопасивну предикацију: ³*прашина се таложила* и *усисавала* $\emptyset_{[ce]}$.

Друго: у српском језику речца се служи и за грађење – у разговорном језику изванредно продуктивних – модалних дативних рефлексивних конструкција за исказивање потребе или жеље за (не)вршењем неке радње; оне могу бити безличне одн. бесубјекатске (*спавало ми се*) или личне одн. субјекатско-предикатске (*јела ми се чоколада*) и граде се од огромног броја непрелазних односно прелазних глагола, а услов за њихово образовање јесте да глагол има људског носиоца ситуације и да је несвршеног вида, али није услов да је неповратан; напротив, такву конструкцију је могуће образовати и с повратним глаголом. При томе, баш као и у обезличеним реченицама каквим се бавимо у овом раду, уместо два *се* (од којих једно потиче од повратног глагола, а друго се уводи конструкционим правилом) у исходишној структури остаје само једно: *не сваћа ми се с конобаром, не одваја ми се од породице, не хвата ми се за књигу* (Стипчевић, 2015).¹⁹ О оваквим случајевима норма се није изјашњавала, вероватно зато што је продуктивно жариште ових модалних конструкција у разговорном језику, који, по правилу, и није предмет нормативних разматрања.

Треће: добро је познато да је речца *се* делатна и на творбеном језичком нивоу. Један пак слабије истражен а занимљив случај представљају глаголи сативне семантике типа *находити се*, који се граде истовременом префиксацијом (префиксом *на-*) и рефлексивизацијом (тј. додавањем речце *се*) мотивног глагола, па тако од *живети* добијамо *наживети се*, од *спавати* – *наспавати се* и сл. Но, у овом творбеном механизму нема никаквих запрека да мотивни глагол буде повратан, па *сваћати се* даје *насваћати се*, *радовати се* даје *нарадовати се* итд.²⁰ Исто примећујемо и у вези са, такође сативним, творбеним моделом *из-+ се*, као у *спавати > испавати се*, *сваћати се > исваћати се*. Дакле, и овде се дешава да језички процес укључује два *се*, а у исходишној структури остаје само једно.

На крају, можемо навести да је у пољском језику забележена идентична могућност обезличавања повратних глагола (*Kiedyś śmiało się z czerwonych* = „Некада се смејало комунистима”) (Patejuk/Przepiórkowski, 2015: 274), па чак и појава да се стапају два *се* (*się*) од којих једно долази услед деагентизације, а друго припада глаголској именици од повратног глагола (*modlenie się* = „мољење [богу]”): *W naszym kraju zakazało się modlenia* (= „У нашој земљи забрањена је молитва”) (Kupść, 1999, према McShane, 2005: 221).

Да обезличавање повратних глагола није скорашњи феномен, видимо већ по томе што сви Маретићеви примери наведени у (26) и (27) потичу из Вукових и Даничићевих дела, а само летимична претрага на електронском корпусу старих

19 На исту ситуацију у вези с повратним глаголима у модалној дативној конструкцији наилазимо и у бугарском (Rivero, 2005) и словеначком (Marušić/Žaucer, 2006).

20 Ако добро интерпретирамо његова разматрања, Клајн је у својој монографији о творби (2002: 258) склонији анализи по којој *насваћати се* настаје додавањем само префикса *на-*. Но не мислимо да је таква анализа добра. Тачно је да постоји творбени модел чисте префиксације са *на-*, али је он отворен само за прелазне глаголе (при чему прелазност опстаје): *куповати > накуповати (нечега)*, *брати > набрати (нечега)*, али није отворен за непрелазне, па тако немамо *спавати > *наспавати*, *ратовати > *наратовати*, *живети > *наживети*.

српских романа изашлих између 1840. и 1920. године (*srpELTeC*) лако даје обезличене потврде у перфекту за *бојати се*, *борити се*, *надати се*, *пењати се* и *смејати се* из дела Јакова Игњатовића, Јанка Веселиновића, Стевана Сремца, Милорада Поповића Шапчанина, Лазара Комарчића и Бранислава Нушића, да поменемо само неке. А када узмемо у обзир да *СрпКор* даје такве потврде и из прозе Бранимира Ђосића, Милоша Црњанског, Растка Петровића, Борислава Пекића и Мирослава Поповића, чему треба додати и потврде из Андрићеве прозе (уп. примере из (1)), чини се несумњивим да је испуњен и критеријум „језика добрих писаца”.

Ако говоримо о системности као нормативном критеријуму, мислимо се овој појави не може тако лако одрећи системски карактер, будући да се ради о примени регуларног и продуктивног синтаксичко-семантичког средства. Оно, истина, овде шири свој делокруг и наилази на проблем двоструког *се*, али га и разрешава на начин који није ни необичан ни незабележен у сродним одн. аналогним случајевима (о којима смо малогре говорили). Дакле, разрешава га такође системски.

Што се сврсисходности као критеријума тиче, подсетићемо на то да српски језик има два главна механизма деагентизације: рефлексивни и партиципски. Непрелазни неповратни глаголи имају на располагању рефлексивни, као главни, али и партиципски, као споредни: *пуцали су из пушке* → *пуцало се из пушке*, али и *пуцано је из пушке* (в. Стипчевић, 2024). Међутим, повратним глаголима је партиципски механизам потпуно недоступан (*смејали су се* → **смејано се (је)*), па је отуда разумљива потреба говорника да овај дефицит превазиђу коришћењем рефлексивног механизма, као јединог доступног.

Да ли ће прибећи деагентизацији као синтаксичко-семантичком механизму (и шире: као стилском средству, односно дискурсној стратегији), свакако јесте ствар говорниковог избора, а тај избор може бити промашен и неприкладан, на шта норма и иначе с правом упозорава. Но, недовољно се узима у обзир да деагентизоване структуре често функционишу везано и једна другу индукују и подржавају, како на унутарреченичном плану, тако и на плану текста.²¹ Најједноставнији случај је координирање предикација: у исказу *Певало се и забављало се* прва предикација је недвосмислено обезличена, па се као таква обавезно интерпретира и друга, те се потенцијални амбигвитет (из т. 6) – анулира. Или, из друге перспективе речено, тај исказ може бити само обезличени трансформ исказа (*Људи_i су певали и φ_i забављали се*, где предикати имају кореферентне субјекте, па се та кореференција обавезно пресликава на обезличену структуру. А ако би, следећи нормативно упутство из (42) и (43), говорник пожелео да избегне обезличавање друге предикације, морао би тако поступити и с првом. Исто или слично важи и за следеће, нешто развијеније примере везаних деагентизованих структура, у којима обезличавање повратног

21 Слично напомиње и Танасић, истичући да су обезличене и рефлексивнопасивне реченице „подобне да заједно учествују у представљању неке јединствене ситуације, тј. да заједно граде такву ситуацију”, те да се „појављују у блоковима, смјењујући се међусобно” (2014: 217).

глагола не производи двосмисленост, а могло би се избећи само опсежнијом – и вероватно не стилски успелијом! – прерадом (в. такође и Андрићеве примере из (1)):

- (44) На овим просторима, као што **се живело** и **мучило**, тако **се** и **радило** и **градило**. (SW) – Лети су тестије стајале у подрумима, како би вода остајала хладна, а зими крај огњишта, да вода не замрзне. Тестија **се китила** када **се удавало** и **женило**. (SW) – Свакога топлог летњег дана ту су се окупљале стотине купача. [...] Разна друштва имала су тачно одређена своја места, **купало се** на смену, **скакало** у воду и на главе купача, **слушала** музика, **гледале** девојке, **љубило** у кабинама. (SW) – О овом споменику **писало се**, **говорило** и **изјашњавало**, што је још један доказ да **се може** много тога и **изрећи**. (SW) – Побегло лудак из луднице и кренуо кући кроз неко село и успут свратио у кафану. Тамо **се пило**, **пушило** и **картало**, те се један човек онесвести [...]. (SW)

И дужи сегмент текста може бити цео конципиран тако да се сви вршиоци потпуно потисну у анонимност, а у први план поставе предмети, појаве и активности, што резултира низом обезличених или пасивних предикација:

- (45) Купатило са топлом водом „Ђулара” **изграђено је** тек 1887. Имало је 20 дрвених када, а вода **се грејала** топлим челичним ђуладима који **су се убацивали** у воду. Прво парно купатило, зграда од тврдог материјала, **је изграђено** 1870. године, а имало је 18 када, а после првог реновирања 24 каде. У минералној води **се купало**, али **се** више **пила**. У првој деценији XX века, 1907. године, **саграђен је** атрактиван троделни павиљон Књаз Милош, изнад истоименог извора. У централном делу павиљона постојао је извор, у северном крилу **су се** ручно **пуниле** боце минералном водом, док је јужно крило представљало посластичарницу. (SW)

Обезличавање глагола *купати се* могло се у горњем примеру избећи употребом (неодређено)личне конструкције (*у минералној води (људи) су се купали, али се више пила*), али за такав поступак тешко да би могло бити стварне потребе.

Нарочито уочљив случај везане деагентизације бележимо у корелацији структура намерне зависне реченице и њој надређене реченице, онда када им је агенс идентичан: *Учили су \emptyset_i сваки дан да би \emptyset_i положили испит* → *Учило се сваки дан да би се положио испит*.²² Такви примери су врло чести у грађи изнетој у т. 3, а овде ћемо издвојити три (46). Трећи пример из (46) садржи чак читав

22 Ова појава била би једна од инстанци општег феномена која се у теоријској литератури назива имплицитна (сувјекатска) контрола (енгл. *implicit subject control*), а који је у српском језику, по нашем увиду, потпуно неистражен.

ланац условљености: предикат *поиграти се* мора се обезличити јер је предикат *препознати* из више реченице у пасиву, а он мора бити у пасиву јер његова зависна реченица допуњава именицу *способност*, чији пак садржај аутор намерно не приписује одмах носиоцу, већ то чини так накнадно и посредно, како би тиме поентирао, односно информативно фокализовао „вистрене писце”. У неком другом случају ланац деагентизација би се могао избећи тако што би се одмах експлицирао носилац способности (нпр. „Човекова/нечија/пишчева способност да препозна... да би се њима поиграо...”), но то овде није могуће, осим ако аутор потпуно не одустане од планиране концепције исказа.

- (46) У прво вријеме у хајдуке **се ишло** да **би се светило** за учињене неправде и насиља. (ЕИ) – Да **би се заштитило** од штеточина, симболично **се млатила** лутка направљена од сламе. (SW) – Способност да **се препознају** образци уметничког дела да **би се** њима **поиграо**, одлика је, по тврдњама теоретичара, вистрених писаца [...]. (SW)

Исто се дешава и у сродним, тзв. нецеситативно-финалним структурама (Ковачевић, 1991), ако је у надређеној реченици модално језгро изнето обезличено (као у (47а)), пасивно (47б), безлично (47в), односно тако да потреба остаје неприписана носиоцу (47г):

- (47а) Међутим, да **би се изборило** за правду и истину, **мора се кренути** од самог темеља [...]. (SW)
- (47б) [...] када **се** лед на површини **мора разбити** лактом, да **би се окупало**. (SW)
- (47в) То су кратки историјски тренуци [...] чије светлуцање **треба приметити** да **би се сетило** одакле све иде. (ЕИ)
- (47г) **[Т]реба** много енергије да **би се успротивило** компетитивном, вулгарно-дарвинистичком схватању друштвених односа [...] (SW) – Када сам ја пре четири године уписивала гимназију[,] **било је потребно** минимално 36 поена да **би се уписало**. (SW)

Феномену везане деагентизације тек треба посветити дужну пажњу, али мислимо да је из изнетог јасно да, прво, она служи као снажно средство за уклањање евентуалног амбигвитета, и друго, знатно отежава поштовање постојеће норме у погледу обезличавања повратних глагола. Да би се повиновало норми, мора се уложити незанемарљив напор да се прилагоде односно ревидирају и суседне структуре.

Морамо прокоментарисати и решења која Клајн нуди као алтернативе обезличавању повратних глагола. Прво, предлаже се употреба синонимног неповратног глагола, па се (уп. (42)) уместо „Овом се алатком без тешкоћа служи” нуди „Овом се алатком без тешкоћа рукује”. *Служити се* и *руковати* овде доиста функционишу као синоними, али не функционишу тако увек – довољно

је погледати изворни Јернејев пример (уп. (26)), који је Клајн по свој прилици преузео и адаптирао, и у ком не стоји именица *алатка*, већ *дозвола*, а њоме се може служити, али тешко да се може руковати. Ако ово решење покушамо применити на грађу представљену у т. 3, доћи ћемо до закључка да се вероватно на прсте једне руке могу побројати примери где се повратни глагол може заменити истозначним или блискозначним неповратним глаголом, без икаквих других интервенција у саставу и структури реченице и без штете по смисао. Када је посредни (обезличени) модални сложени предикат с повратним глаголом, Клајн уместо „На перону се не сме задржавати” предлаже конструкцију „Није дозвољено задржавати се на перону”. Да домаћа оваквих решења („забрањено је...”, „потребно је...”, „пожељно је...”, „могуће је...”) није велик, нити да су она нужно стилски успелија, видећемо чим их покушамо применити на примере које смо навели у (27–30). Коначно, уместо обезличавања повратног глагола предлаже се употреба уопштеноличне конструкције са генерички употребљеном именицом *човек*: *На вашу службу се човек може ослонити... одн. Када се човек бори за живот...* Но овакве конструкције превасходно се користе за исказивање „уопштених судова” (Савова, 2014) и делокруг им се не поклапа сасвим са делокругом обезличених реченица – уп. нпр. непримењивост на колективне понављане радње као што су оне са *купати се* и *љубити се* из (44) и сл.²³

Коначно, приметимо да сви Клајнови примери из (42) и (43) садрже обезличене повратне глаголе у презенту, сем једног, који је с футуrom првим. Других облика (пре свега перфекта и потенцијала) – нема. Дакле, дати су управо облици предиката где је амбивитетни потенцијал највећи, и дати су без контекста, који би га евентуално могао ублажити; а ако не рачунамо модални сложени предикат, то су и облици у којима се, по нашем утиску, повратни глаголи заправо изузетно ретко обезличавају.

Из свега што смо изнели, следи да има довољно ваљаних разлога да према обезличавању повратних глагола норма заузме толерантнији и еластичнији став. Уместо изричитог и беспоговорног прогона оваквих конструкција, разумно би било допустити да се оне слободно користе док год не доводе до потенцијалног неспоразума. А ако има случајева који би се у начелу могли сматрати проблематичним, онда би то били они где се повратни глагол обезличава у облику презента (не рачунајући модални сложени предикат) или футура првог, и то без потпорних суседних деагентизованих структура.

По нашем утиску, принцип који предлажемо – говорници већ увелико и примењују.

8. Закључак

Од око 1600 анализираних повратних глагола, претрагом на корпусу (која је укључивала облике који се граде с радним гл. придевом) потврђена

²³ Као куриозитет можемо навести и „родну” дисонанцију која се јавља ако се обезличена реченица *Није се путовало пре него што се није добро удало* из (25) трансформише у уопштеноличну: ²³*Човек није путовао пре него што се није добро удао*.

је обезличена употреба за нешто преко 300 глагола, разноврсне семантике и синтаксичког понашања, што смо детаљно и илустровали. Несвршени глаголи се нешто чешће обезличавају и најчешће су у перфекту који означава понављану радњу, док се свршени обично срећу у потенцијалу (у намерној реченици). Глаголи оба вида потврђени су још и у футуру другом, а плусквамперфекта и потенцијала другог међу потврдама нема. Презент нисмо исцрпно претражили на корпусу, али смо дали преглед његових потврда из литературе, утврдивши да је у њима готово редовно посреди презент несвршених глагола (и то за понављану радњу), те да је до нових потврда изузетно тешко доћи, што показује да говорници избегавају да обезличавају повратне глаголе у презенту. Футур први се практично и не користи, а за друге облике предиката потврда нема. Осврнули смо се и на модални сложени предикат с повратним глаголима, који се често и радо обезличава (и у презенту, и у другим облицима), што не важи за фазни сложени предикат.

С обзиром на то да је у посматраном узорку повратних глагола потврђена обезличена употреба тек за приближно једну петину њих, најпре смо прокоментарисали семантичку и синтаксичку природу непотврђених глагола, осврнули се на (не)агентивност као битан, мада не и пресудан фактор, да бисмо изнели претпоставку да узрок за то што потврђених глагола има тако мало – треба тражити у њиховој темељној особини: повратности. Ту претпоставку проверили смо и потврдили тако што смо испитали релативну учесталост личних и обезличених реченица у корпусу за неколико најфреквентнијих повратних и неповратних глагола, уз помоћ О/Л количника као мерила.

Главни разлог за уочену тенденцију видимо у томе што, приликом обезличавања повратног глагола, речца се потпуно губи своју функцију поузданог индикатора обезличености (коју иначе има кад се обезличавају неповратни глаголи), чиме се отвара широк простор за конструкциону хомонимију и потенцијалне амбигвитете, што смо детаљно илустровали и прокоментарисали. Иако се амбигвитетне ситуације у језичкој пракси ретко срећу и обично лако превазилазе, деловање ових хомонимијских фактора је очигледно довољно снажно да утиче на то да говорници избегавају обезличене структуре које садрже повратни глагол, нарочито ако се ради о облику презента или футура првог, у вези с којима се хомонимијски потенцијал драматично умножава.

Постојећа норма све обезличене реченице с повратним глаголима одбацује као неприхватљиве. Показали смо, међутим, да оне нису једини случај где након примене неког језичког механизма који укључује два разнородна се – у исходишној структури остане само једно. Истакли смо такође да се овакве реченице срећу и код старих и код добрих писаца, да је посреди појава којој се тешко може спорити системност, а још теже сврсисходност, нарочито када се има у виду феномен везане деагентизације (и на нивоу реченице и на нивоу текста), те да се тешко може сматрати да за ове реченице увек постоји ефикасна и потпуно функционална алтернатива. Стога је, мислимо, нужно да се норма према њима знатно флексибилније постави.

Литература

- Арсенијевић, Н. (2011). Прилог проучавању повратних глагола у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54(1), 115–135.
- [Arsenijević, N. (2011). Prilog proučavanju povratnih glagola u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54(1), 115–135]
- Белић, А. (1933). *Граматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- [Belić, A. (1933). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za treći razred srednjih i stručnih škola*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona]
- Ивић, П., Клајн, И., Пешикан, М., Брборић, Б. (1991). *Језички приручник*. Београд: Радио-телевизија Београд.
- [Ivić, P., Klajn, I., Pešikan, M., Brborić, B. (1991). *Jezički priručnik*. Beograd: Radio-televizija Beograd]
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику: први део – слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- [Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku: prvi deo – slaganje i prefiksacija*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska]
- Костић, Ђ. (1999). *Фреквенцијски речник савременог српског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију.
- [Kostić, Đ. (1999). *Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika*. Beograd: Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju]
- Костић, Ђ. (2001). *Корпус српског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију.
- [Kostić, Đ. (2001). *Korpus srpskog jezika*. Beograd: Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju]
- Лалевић, И. (1936). *Синтакса српскохрватског језика за средње школе* (једанаесто издање). Београд: Задруга професорског друштва.
- [Lalević, I. (1936). *Sintaksa srpskohrvatskog jezika za srednje škole* (jedanaesto izdanje). Beograd: Zadruga profesorskog društva]
- Лалевић, М. (1962). *Синтакса српскохрватског књижевног језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- [Lalević, M. (1962). *Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije]
- Матица српска. (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног језика* (том I–VI). Нови Сад: Матица српска.
- [Matica srpska. (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (tom I–VI). Novi Sad: Matica srpska]

- Новаковић, С. (1874). *Српска синтакса. За ниже гимназије и реалке Кнежевине Србије* (треће на ново прерађено и раширено издање). Београд: Државна штампарија.
- [Novaković, S. (1874). *Srpska sintaksa. Za niže gimnazije i realke Kneževine Srbije* (treće na novo prerađeno i rašireno izdanje). Beograd: Državna štamparija]
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- [Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska]
- Пипер, П., Клајн, И., Драгићевић, Р. (2022). *Нормативна граматика српског језика* (четврто, измењено и допуњено издање). Нови Сад: Матица српска.
- [Piper, P., Klajn, I., Dragićević, R. (2022). *Normativna gramatika srpskog jezika* (četvrto, izmenjeno i dopunjeno izdanje). Novi Sad: Matica srpska]
- Поповић, Љ. (2016). Синтакса. У Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе* (16. издање) (стр. 206–386). Београд: Завод за уџбенике.
- [Popović, Lj. (2016). Sintaksa. U Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole* (16. izdanje) (str. 206–386). Beograd: Zavod za udžbenike]
- Савова, Д. (2014). Вишезначност уопштеноличних реченица у српском језику. У М. Ковачевић (ур.), *Вишезначност у језику [Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету Крагујевцу (24–26. X 2013)]* (стр. 35–44). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Savova, D. (2014). Višeznačnost uopštenoličnih rečenica u srpskom jeziku. U M. Kovačević (ur.), *Višeznačnost u jeziku [Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa VIII međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu Kragujevcu (24–26. X 2013)]* (str. 35–44). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма): II – Синтакса* (четврто издање). Београд: Научна књига.
- [Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma): II – Sintaksa* (četvrto izdanje). Beograd: Naučna knjiga]
- Стевовић, И. (1960). *Функционална граматика српскохрватског језика: основи – приручник за наставнике*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- [Stevović, I. (1960). *Funkcionalna gramatika srpskohrvatskog jezika: osnovi – priručnik za nastavnike*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije]

- Стипчевић, Б. (2010). О конструкцијама типа *почети с нечим, завршити с нечим, одуговлачити с нечим*. *Српски језик*, XVI, 703–718.
[Stipčević, B. (2010). О конструкцијама типа *početi s nečim, završiti s nečim, odugovlačiti s nečim*. *Srpski jezik*, XVI, 703–718]
- Стипчевић, Б. (2012). Реципрочни глаголи са социјативним инструменталом. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41(3), 237–299.
[Stipčević, B. (2012). Recipročni glagoli sa socijativnim instrumentalom. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 41(3), 237–299]
- Стипчевић, Б. (2015). Два типа модалних дативних конструкција с речцом *се*. *Српски језик*, XX, 173–193.
[Stipčević, B. (2015). Dva tipa modalnih dativnih konstrukcija s rečcom *se*. *Srpski jezik*, XX, 173–193]
- Стипчевић, Б. (2024). О употреби обезличених партиципских конструкција с непрелазним глаголима. У М. Ковачевић (ур.), *Актуелна питања синтаксе реченице српскога језика [Радови са научног скупа „Актуелна питања синтаксе реченице српског језика”, одржаног у Андрићграду 6, 7. и 8. октобра 2023]* (стр. 439–476). Андрићград (Вишеград): Андрићев институт.
[Stipčević, B. (2024). О употреби обезличених participskih konstrukcija s neprelaznim glagolima. У М. Kovačević (ur.), *Aktuelna pitanja sintakse rečenice srpskoga jezika [Radovi sa naučnog skupa „Aktuelna pitanja sintakse rečenice srpskog jezika”, održanog u Andrićgradu 6, 7. i 8. oktobra 2023]* (str. 439–476). Andrićgrad (Višegrad): Andrićev institut]
- Танасић, С. (2004). Безличне реченице са уопштеним агенсом. *Јужнословенски филолог*, LX, 41–55.
[Tanasić, S. (2004). Bezlične rečenice sa uopštenim agensom. *Južnoslovenski filolog*, LX, 41–55]
- Танасић, С. (2005). *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига.
[Tanasić, S. (2005). *Sintaksičke teme*. Beograd: Beogradska knjiga]
- Танасић, С. (2014). *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
[Tanasić, S. (2014). *Sintaksa pasiva u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Beogradska knjiga – Institut za srpski jezik SANU]
- Танасић, С. (2018). Безличне партиципске реченице у српском језику. У Р. Драгићевић, В. Брборић (ур.), *Српска славистика: колективна монографија [Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта]: Том I – Језик* (стр. 407–423). Београд: Савез славистичких друштва Србије.
[Tanasić, S. (2018). Bezlične participske rečenice u srpskom jeziku. У R. Dragičević, V. Brborić (ur.), *Srpska slavistika: kolektivna monografija [Radovi srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista]: Tom I – Jezik* (str. 407–423). Beograd: Savez slavističkih društava Srbije]
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1997). *Hrvatska gramatika* (II. promijenjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.

- Belaj, B. (2001). Prototipnokontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, 51–52(1–2), 1–11.
- Boranić, D. (1899). O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 140, 131–244.
- Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1968). *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* (VII, neizmijenjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Bunčić, D. (2018). Impersonal constructions in Slavic languages and the agentivity of the verb. In S. Kempgen, M. Wingender, N. Franz (Eds.), *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress, Belgrad 2018* (pp. 101–110). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Henning, M. (1969). Impersonal and passive sentences in Serbo-Croatian (a generative study). *Scando-Slavica*, 15, 247–262.
- Jernej, J. (1978). Bezlične povratne tvorbe u hrvatskom ili srpskom jeziku. *Filologija*, 8, 153–157.
- Jernej, J. (1997). O bezličnim povratnim tvorbama u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, 43–44(1–2), 105–107.
- Katičić, R. (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU – Globus.
- Klajn, I. (1997). *Rečnik jezičkih nedoumica* (četvrto, prerađeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Čigoja štampa.
- Kovačević, M. (1991). Necesitativno-finalne zavisnosložene rečenice u srpskohrvatskom jeziku. *Književnost i jezik*, XXXVIII(3), 285–295.
- Kupść, A. 1999. Hapology of the Polish reflexive marker. In R. D. Borsley, A. Przepiórkowski (Eds.), *Slavic in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford, CA: CSLI Publications, 91–124.
- Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (treće, nepromijenjeno izdanje). Zagreb: Matica hrvatska.
- Marušić, F., Žaucer, R. (2006). On the intensional *feel-like* construction in Slovenian: A case of a phonologically null verb. *Natural Language & Linguistic Theory*, 24(4), 1093–1159.
- McShane, M. (2005). *A Theory of Ellipsis*. Oxford: Oxford University Press.
- Mihailović, Lj. (1974). Passive sentences in English and Serbo-Croatian. Part 1. *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project Reports*, 9, 32–72.
- Minović, M. (1987). *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mrazović, P. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance* (drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Patejuk, A., Przepiórkowski, A. (2015). An LFG analysis of the so-called reflexive marker in Polish. In M. Butt, T. Holloway King (Eds.), *Proceedings of the LFG15 Conference* (pp. 270–288). Chicago: CLSI Publications.
- Radovanović, M. (1971). Rečenice sa anonimnim agensom u jeziku Ljubomira Nedića. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XIV(1), 181–190.

- Rivero, M. L. (2005). Topics in Bulgarian morphology and syntax: A minimalist perspective. *Lingua*, 115(8), 1083–1128.
- Rosen, A. (2014). Hapology of reflexive clitics in Czech. In E. Kaczmarek, M. Nomachi (Eds.), *Slavic and German in Contact: Studies from Areal and Contrastive Linguistics* (pp. 97–116). Hokkaido: Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Silić, J., Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, S., Babić, S. (2003). *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje* (13. popravljeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Warren, P. (2013). *Introducing Psycholinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Извори

- SrpELTeC: Друштво за језичке ресурсе и технологије – ЈеРТЕХ. (2021). SrpELTeC. <https://noske.jerteh.rs/#dashboard?corpname=srpELTeC>
- SW: Ljubešić, N., Klubička, F. (2016). *Serbian web corpus srWaC 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1063>
- ЕИ: веб-странице на интернету доступне преко претраживача www.google.rs
- СрпКор: Vitas, D., Utvić, M. (2013). *Korpus savremenog srpskog jezika SrpKor2013*. Grupa za jezičke tehnologije. <http://korpus.matf.bg.ac.rs>

Balša N. Stipčević

Summary

ON IMPERSONALIZED CLAUSES WITH REFLEXIVE VERBS

The paper deals with impersonalized clauses (impersonal reflexive constructions) with reflexive verbs in Serbian, such as *Kupalo se u moru* (“People were swimming in the sea”), *Borilo se s neprijateljem* (“There was fighting with the enemy”), *Nadalo se pobedi* (“There was hope for victory”). Using a sample of about 1600 reflexive verbs and electronic corpora of the Serbian language, the productivity of such clauses is thoroughly investigated (when predicates are formed with the active past participle), and a comprehensive overview of the confirmed reflexive verbs is provided, with examples from the corpora. The study also quantitatively examines the disadvantage of reflexive verbs (compared to non-reflexive ones) in the formation of these clauses, and provides an analysis and discussion of homonymic factors and potential ambiguities. Finally, the normative status of these clauses is considered, and arguments in favor of a more tolerant normative approach are put forward.

Key words:

agent demotion, deagentivization, impersonalization, impersonal clauses, impersonal constructions, reflexive constructions, reflexive verbs, syntax, Serbian language